

Evaluering af skolers brug af sorghandleplaner

Projektmedarbejder,
antropolog Maria Elisabeth Hartmann

Kræftens Bekæmpelse
Patientstøtte & Lokal Indsats
Projekt OmSorg

Evaluering af skolers brug af sorghandleplaner

Maria Elisabeth Hartmann

Evaluering af skolers brug af sorghandleplaner
Af projektmedarbejder, antropolog Maria Elisabeth Hartmann

Grafisk tilrettelæggelse:
Helle Træholt Wang

Kræftens Bekæmpelse 2014
Patientstøtte & Lokal Indsats
Projekt OmSorg

Strandboulevarden 49
2100 København Ø
Telefon 35 25 75 00

Omslag og tryk:
KLS Grafisk Hus A/S

ISBN: 978-87-7064-227-9

Rapporten kan rekvireres ved henvendelse til Kræftens Bekæmpelse
Projekt OmSorg
www.cancer.dk/omsorg

Copyright 2014 © Kræftens Bekæmpelse. Alle rettigheder forbeholdes.

Stor tak til lærere og ledere på de syv skoler, der har deltaget i interviewundersøgelsen, til de lærere, der stillede op til telefoninterviewet og de skoleledere, der har besvaret spørgeskemaundersøgelsen.

Tak til gode kollegaer i Kræftens Bekæmpelse, der har bidraget til evalueringen:
Frederik Kyhn Bøge, Charlotte Taarnhøj Dahlstrøm, Annemarie Dencker, Anne Krarup Friis, Julie Giese, Didde Høeg, Henriette von Irgens-Berg, Anne Mette Tranberg Kejs, Lise Heiner Schmidt og Anette Thorsmark.

Evalueringen er udført i perioden fra marts til december 2013.

Indhold

RAPPORTENS OPBYGNING OG LÆSEVEJLEDNING	5
FORORD	7
KAPITEL 1: INDLEDNING	9
KAPITEL 2: KONKLUSION	13
KAPITEL 3: ANBEFALINGER	15
KAPITEL 4: RESULTATER	17
Del I: Baggrund for skolernes brug af sorghandleplanerne	19
Del II: Skolernes brug af sorghandleplanerne	33
Del III: Skolernes brug af sorghandleplanen i forløbet efter en krise	49
KAPITEL 5: EVALUERINGSMODEL OG -METODER	57
LITTERATUR	65
Bilag 1. Analyse af succeskriterier	67
Bilag 2. Interviewguide – skoleleder	70
Bilag 3. Interviewguide – lærer	72
Bilag 4. Spørgeskema	75

Rapportens opbygning og læsevejledning

Denne rapport udgør en evaluering af danske skolars brug af sorghandleplaner i 2013.

Rapporten er struktureret, så du kan vælge at få et overordnet kendskab til evalueringen ved at læse de kommende sider, hvor evalueringens forord, indledning, konklusion og samlede anbefalinger er præsenterede. Det anbefales alle at læse rapportens indledning for at forstå baggrunden for og formålet med evalueringen.

Hvis du ønsker en større forståelse af skolernes brug af sorghandleplanerne, kan du læse Kapitel 4: Resultater. Første del af resultaterne skaber et afsæt for at forstå skolernes brug af sorghandleplanerne ved bl.a. at beskrive andelen af skoler med en sorghandleplan og forskellige typer af sorghandleplaner. Anden del af kapitlet sætter fokus på, hvornår og hvordan skolerne bruger sorghandleplanerne. Tredje og sidste del af resultatpræsentationen viser, hvordan skolerne bruger sorghandleplanerne i tiden efter en krisesituation og diskuterer, hvilke udfordringer der er i den sammenhæng. I slutningen af hver af de tre dele af kapitlet er der en opsamling, der kort præsenterer de overordnede pointer.

Kapitel 5: Evalueringsmodel og -metoder beskriver evalueringens forløb, de valgte metoder samt refleksioner over typer af data og databegrænsninger. Denne del afsluttes med etiske refleksioner over metodevalg. I bilag 1 findes en samlet oversigt over resultaterne for succeskriterierne for skolernes brug af sorghandleplanen. Bilag 2 og 3 udgør spørgeguides fra de kvalitative interviews og bilag 4 er det samlede spørgeskema.

Anonymisering

Alle skoler og ansatte er anonymiserede i rapporten. De er blevet tildelt pseudonymer, og hvor yderligere anonymisering har været nødvendigt for at undgå genkendelse, er forskellige oplysninger om de ansatte blevet ændret.

Forord

I Danmark oplever 42.000 børn under 18 år hvert år, at deres far eller mor bliver indlagt med en alvorlig sygdom og ca. 2.000 børn mister hvert år en forælder. De fleste af disse børn bruger fem ud af ugens syv dage i skolen, og det er derfor vigtigt, at skolen kan håndtere børns sorg i forbindelse med alvorlig sygdom og dødsfald.

Projekt OmSorg i Kræftens Bekæmpelse har siden 1995 arbejdet for at ruste skoler til at håndtere krise og sorg hos børn. I 1998 udgav Projekt OmSorg et idékatalog, der skulle inspirere skoler til at udvikle og implementere egne sorghandleplaner. Formålet var at give skolerne nogle fælles retningslinjer for, hvordan de skal handle, når et barn oplever krise i familien eller mister en nærtstående.

Langt de fleste skoler har en sorghandleplan og bruger den, når de oplever dødsfald

Denne evaluering viser, at 93 % af de danske grundskoler (98 % af folkeskolerne og 80 % af privatskolerne) har en sorghandleplan. Og skolerne bruger i høj grad deres sorghandleplaner, når de oplever dødsfald blandt elever og forældre. Faktisk har hele 76 % af skolerne brugt deres sorghandleplan inden for de sidste fem år. De skoler, der ikke har brugt deres sorghandleplan, forklarer det næsten udelukkende med, at de ikke har oplevet dødsfald.

Sorghandleplanen opleves i høj grad som en støtte for skolens ansatte

Evalueringen viser, at skolerne oplever sorghandleplanen som en støtte. Fx angiver 98 % af skolelederne, der har brugt skolens sorghandleplan, at handleplanen er et brugbart redskab, og de ansatte beskriver sorghandleplanen som en vejledning, der kan give ro og anvise retning i ofte kaotiske situationer.

En udfordring for skolerne at bruge sorghandleplanen til sygdom og skilsmisse

Men der er plads til forbedringer. Resultaterne indikerer, at skolerne ikke bruger deres sorghandleplan i samme systematiske grad ved alvorlig sygdom og skilsmisse, som ved dødsfald. Projekt OmSorg vil fremadrettet have fokus på at motivere skolerne til at bruge sorghandleplanerne – også i dette arbejde.

Ansatte i skolerne skal have viden om sorgens fortsatte betydning

Evalueringen viser desuden, at skolerne har vanskeligt ved at holde fokus på sorg i tiden efter en krise. Det er vigtigt, at ansatte i skolen får viden om, at sorg er en langvarig proces, og at de ansatte får konkrete redskaber til at

støtte børn i sorg over tid. Evalueringen peger på, at skolerne kan styrke indsatsen ved at have en fast tovholder på sorghandleplanen, der kan vejlede sine kollegaer i arbejdet med elever i sorg.

Positive resultater, der skal bruges til at udvikle nyt tiltag

Samlet set er det positivt, at skolerne i den grad har taget sorghandleplanerne til sig og bruger dem til at støtte børn i sorg. For forsat at udvikle støtten til skoler i arbejdet med sorghandleplanerne har Projekt OmSorg i samarbejde med Egmont Fonden igangsat et ph.d.-projekt, der inddrager børnenes perspektiver på indholdet af sorghandleplanerne. Sammen med denne evalueringens resultater skal projektet bidrage til en udvikling af et opdateret idékatalog til skolerne.

København, marts 2014

Per Bøge, Projektchef
Projekt OmSorg
Kræftens Bekæmpelse

Maria Hartmann, Projektmedarbejder
Projekt OmSorg
Kræftens Bekæmpelse

Kapitel 1: Indledning

Evalueringens baggrund

Projekt OmSorg, under Kræftens Bekæmpelse, udgav i 1998 hæftet *OmSorghandleplan. Et idékatalog for skolens møde med børn i sorg*, der skulle inspirere skoler til at udvikle og implementere egne sorghandleplaner. Baggrunden for tiltaget var et ønske om, at alle børn, der oplevede sorg eller tab, skulle få hjælp i skolen. Herudover var det et ønske, at lærerne skulle føle sig kompetente til at handle omsorgsfuldt, og at skolens ansatte skulle betragte det som et fælles ansvar på skolen at hjælpe børnene frem for, at ansvaret hvilede på en enkelt lærer.

I 1997 havde ca. 4 % af landets skoler en sorghandleplan, i skrivende stund i 2013 er andelen 93 %. Projekt OmSorg ved derfor, at langt de fleste skoler har en sorghandleplan, men ønsker viden om, hvordan handleplanerne omsættes til handling på skolerne, og hvordan handleplanerne støtter skolerne i arbejdet med at drage omsorg for børn i sorg. Dette med henblik på, at Projekt OmSorg kan iværksætte yderligere tiltag, der kan støtte skolernes brug af sorghandleplanerne som en del af deres omsorgsarbejde for børn i sorg¹.

Ordforklaring

En *sorghandleplan* er en skriftlig vejledning til skolens medarbejdere, der beskriver, hvordan de kan handle i krisetilfælde, primært i forhold til elever, forældres og medarbejders dødsfald.

En kvantitativ undersøgelse af folkeskolelæreres brug af sorghandleplaner indikerer, at handleplanernes særlige styrke er som redskab til den umiddelbare handling efter et tab eller livskrise, men at opmærksomheden på det enkelte barn svinder hen, når skolens hverdag indfinder sig (Lytje 2012:98). Samme tendenser viser en tidligere påbegyndt evaluering af sorghandleplanerne (Madsen 2008). Et særligt fokus i nærværende evaluering er i forlængelse heraf, hvordan handleplanerne bruges i det langsigtede arbejde med at drage omsorg for børn i sorg.

¹ Rapporten fokuserer primært på sorg som følge af dødsfald, men beskriver også sorg i forbindelse med livstruende sygdom og anden livskrise. Der veksles mellem at skrive børn og elever.

Formål med evalueringen

Evalueringen har to primære formål:

1. At undersøge, hvordan ledere og lærere på grundskoler i Danmark bruger skolens sorghandleplan – med særligt fokus på brugen af sorghandleplanen til at håndtere sorg i den længerevarende tid efter en krise
 - a. Herunder om sorghandleplanerne bruges i tråd med Projekt OmSorgs hensigt
2. At vurdere, hvordan Projekt OmSorg kan udvikle deres støtte til skolerne i brugen af sorghandleplanerne

Succeskriterier for skolernes brug af sorghandleplanen

For at kunne vurdere om brugen af sorghandleplanerne på skolerne opfylder de ønsker, Projekt OmSorg har hertil, er der i forbindelse med evalueringen blevet udviklet en række succeskriterier for skolernes brug af sorghandleplanerne. De succeskriterier, som har vist sig mest relevante for skolernes brug af sorghandleplanerne og hvor datamaterialet har den største udsigelseskraft vil fremgå undervejs i præsentationen af resultaterne².

Ordforklaring

I denne evaluering bruges krise til at beskrive situationen lige omkring et dødsfald. Sorg henviser til de følelser og reaktioner, der kan komme i forbindelse med en krise – ofte i den efterfølgende tid.

Målgruppe

Evalueringens målgruppe er dels grundskoler i Danmark med henblik på at formidle redskaber til at udvikle, hvordan skolerne fremadrettet kan bruge deres sorghandleplaner. Dels er målgruppen Projekt OmSorg med henblik på at indarbejde resultater og anbefalinger i fremtidig strategi for indsatsen over for skolers brug af sorghandleplaner.

Evalueringens metoder og datamaterialer

Evalueringen baserer sig på datamateriale, der er indsamlet i maj-oktober 2013 ved hjælp af kvalitative og kvantitative metoder.

² Rapporten fokuserer primært på sorg som følge af dødsfald, men beskriver også sorg i forbindelse med livstruende sygdom og anden livskrise. Der veksles mellem at skrive børn og elever.

For at få indblik i indholdet af skolernes sorghandleplaner er 45 skolers sorghandleplaner indledningsvist blevet læst og analyseret. Herudover er der udført interviews med tolv lærere og syv ledere på syv forskellige folkeskoler for at få viden om, hvordan skolerne bruger deres sorghandleplan, og hvordan de ansatte oplever brugen af den. Det er suppleret med en spørgeskemaundersøgelse med 297 skoleledere med det formål at få viden om, hvilke skoler, der har en sorghandleplan, hvor meget og i hvilken forbindelse skolerne bruger sorghandleplanen samt hvordan lederne vurderer sorghandleplanen som en støtte. Spørgeskemaundersøgelsen er en repræsentativ stikprøve af alle Danmarks grundskoler, hvilket vil sige, at skolerne i undersøgelsen er repræsentative i forhold til størrelse, region og type (privat/folkeskole). Evalueringens anbefalinger er udarbejdet fra resultaterne fra det samlede datamaterialet. Udvalgte anbefalinger er blevet diskuteret og vurderet i et internetmøde med tre lærere og et telefoninterview med en lærer for at søge at sikre deres relevans og realiserbarhed. Metoderne og deres kvalitet er uddybende beskrevet i kapitel 5.

Teoretisk forståelse af sorghandleplanerne og deres brug

Den kvalitative analyse af sorghandleplanerne og deres brug finder sted inden for et interaktionistisk perspektiv. Det vil sige, at forståelsen af sorghandleplanerne er, at de er dokumenter, der får betydning, når de bruges af de ansatte (Mik-Meyer 2005:195). Deres betydning kan ikke løsrides fra de sociale processer, som de er blevet skabt i og heller ikke af de processer, hvori de bruges. Sorghandleplanerne kan skabe en ramme for handling, men det er først i de ansattes brug af handleplanerne, at deres betydning kan vurderes.

Skolernes sorghandleplaner kan betragtes som en hensigtserklæring om, hvad skolen ønsker og har som mål, at der skal ske i de beskrevne situationer. De er en tekstlig forankring af beslutninger, der er blevet vedtaget. Selvom der kan have været strid om beslutninger, så fremgår uenighederne ikke i dokumentet. Her bliver uenighederne udglattet, hvilket dog ikke må forveksles med, at det i praksis forstås entydigt eller bruges ensartet (jf. Mik-Meyer 2005: 197).

Evalueringsspørgsmålet er, hvordan de ansatte bruger sorghandleplanen. Spørgsmålet lægger op til, at det er de ansatte, der handler med handleplanen. En anden vinkel, som også er relevant i denne sammenhæng, er, hvad sorghandleplanen gør ved og med de ansatte. Sorghandleplanen kan fx være med til at skabe en bestemt forståelse af sorg og gøre, at nogle reaktioner bliver synlige, og at andre fremstår mindre vigtige. Det er to forskellige, men kongruente, måder at forstå sorghandleplanens rolle på skolen. Begge danner ramme for resultaterne.

Kapitel 2: Konklusion

Dette kapitel vil præsentere rapportens overordnede konklusioner.

De fleste skoler har en sorghandleplan – og bruger den i tilfælde af dødsfald

Der er 93 % af de adspurgte skoler i evalueringens spørgeskemaundersøgelse, der har en sorghandleplan. Det fordeler sig ved, at 80 % af privatskolerne og 98 % af folkeskolerne har en sorghandleplan. Af de skoler, der har en sorghandleplan, har 76 % brugt handleplanen inden for de sidste fem år. De skoler, der ikke har brugt deres sorghandleplan, forklarer det næsten udelukkende med, at der ikke har været tilfælde af dødsfald. Evalueringen angiver derfor, at skolerne bruger deres sorghandleplaner i forbindelse med elev- og forældredødsfald.

Sorghandleplanen opleves i høj grad som en støtte

Der er 98 % af de ledere, der har brugt skolens sorghandleplan, der vurderer den som et brugbart redskab. Både ledere og lærere oplever, at sorghandleplanen er en hjælp, der kan give ro og retning i krisesituationer. I og lige omkring et dødsfald bruges sorghandleplanen ofte som en form for tjekliste, der guider de ansatte igennem krisen. Sorghandleplanen kan tage et moralsk ansvar fra den enkeltes skuldre, når beslutningerne om, hvordan der skal handles er indlejret i sorghandleplanen og repræsenterer fællesskabets vejledninger. Derudover kan sorghandleplanen være med til at få de ansatte til at bryde deres berøringsangst i specifikke situationer. Lærerne og lederne fremhæver, at det er vigtigt at tage udgangspunkt i den konkrete situation og barnet i samspil med sorghandleplanens vejledninger.

Sorghandleplanen bruges ikke systematisk i forbindelse med sygdom og skilsmisse

Sorghandleplanerne bruges ikke systematisk i forbindelse med alvorlig sygdom og skilsmisse. Kun 7 % af skolerne har brugt den i forbindelse med alvorlig sygdom sammenlignet med, at 72 % har inkluderet beskrivelser af, hvad der skal gøres i forbindelse med alvorlig sygdom i deres sorghandleplan. I tilfælde med skilsmisse har kun 3 % af skolerne brugt sorghandleplanen, selvom 53 % af sorghandleplanerne indeholder beskrivelser af skilsmisse. Interviewene med lærere og ledere peger på, at motivationen for at bruge sorghandleplanen oftest er, at de ansatte oplever at stå i en usædvanlig situation, der får dem til at være på gyngende grund. Det, oplever de ansatte, at dødsfald er. Skilsmisse og delvist sygdom opfattes nærmere som en 'normal' hverdagssituation, hvor de ansatte ikke har samme behov for et konkret redskab som støtte.

Forudsætninger for en aktiv brug af sorghandleplanen

De ansatte oplever, at der er *åbne* og *private* forældre, hvor de åbne betragtes som nemmere at være i dialog med end de private i forbindelse med kriser. Forældres manglende information til skolen om livsændringer i hjemmet kan udfordre de ansattes brug af sorghandleplanen. Herudover er det vigtigt, at ledelsen tager ansvar for skolens håndtering af krisesituationer ved selv at handle efter sorghandleplanens vejledninger og anerkende sine medarbejderes indsats. Det giver en mere koordineret og systematiseret indsats, og medarbejderne oplever sig i højere grad støttet i deres arbejde.

Skolerne gennemgår ikke sorghandleplanerne jævnligt

Evalueringens resultater viser, at skolerne ikke gennemgår deres sorghandleplaner jævnligt. Det kan vise sig problematisk, da nye erfaringer fra brugen af sorghandleplanerne således ikke bliver indføjet og nemt kan gå tabt. Mange af skolerne har heller ikke præsenteret sorghandleplanen i et medarbejderforum, siden den blev lavet, hvilket kan medføre, at lærerne ikke får kendskab til og ejerskab over sorghandleplanen. Det er vigtigt, at sorghandleplanen bliver gennemgået jævnligt for at sikre dens fortsatte forankring.

En udfordring for ledere og lærere at bruge sorghandleplanen i tiden efter en krise

Sorghandleplanernes særlige styrke er i krisesituationer, der ofte er præget af kaos og usikkerhed. Når hverdagen i skolerne indfinder sig igen, har sorghandleplanen ikke samme forpligtende status, som ved fx dødsfald. Mange sorghandleplaner har ikke inkluderet grundige beskrivelser af sorg eller hvad skolen kan gøre på længere sigt. De sorgteorier, der beskrives i sorghandleplanerne, er næsten udelukkende baseret på fase teorier, der illustrerer sorg som en fastlagt rute med en forventelig afslutning, hvilket nyere forskning gør op med. Evalueringen viser, at der er mange forskellige forståelser af sorg blandt lærerne – også forståelser, der læner sig op af fase teorierne. Mange af lærerne oplever desuden at mangle konkrete måder, hvorved de kan støtte det efterladte barn i sorg. Evalueringen peger på, at der er behov for tiltag, der kan supplere en skriftlig sorghandleplan for at sikre, at lærerne kender til, husker på og har redskaber til at håndtere sorgens fortsatte betydning for eleven.

Kapitel 3: anbefalinger

Dette kapitel har til formål at skabe et enkelt overblik over anbefalingerne til hhv. skoler og Projekt OmSorg. Du kan finde en uddybende beskrivelse af anbefalingerne i *Kapitel 4: Resultater*, hvor de enkelte anbefalinger står i sammenhæng med den analytiske pointe, som de udspringer fra. Anbefalingerne er skabt på baggrund af evalueringens samlede resultater.

På baggrund af evalueringens resultater anbefales det skolerne:

- Forsøg at forpligte forældre til at informere skolen i tilfælde af kritiske forandringer i hjemmet
- Ledelsen skal tage ansvar for brugen af sorghandleplanen
- Hav en fast tovholder, der har lov til at følge op på de øvrige ansattes arbejde i forbindelse med børn i sorg
- Gennemgå sorghandleplanen én gang om året
- Inkluder en vidensdel i sorghandleplanen adskilt fra handlingsvejledningen
- Teksten i sorghandleplanen skal indeholde konkrete handlingsvejledninger, være utvetydig og baseret på fælles beslutninger

På baggrund af evalueringens resultater anbefales det Projekt OmSorg:

- Målret formidling om udvikling og implementering af en sorghandleplan til privatskoler
- Udform elektronisk materiale med fokus på, hvordan skoler kan arbejde videre med deres sorghandleplaner
- Lav målrettet kommunikation og formidling om sorgens fortsatte betydning
- Vis konkrete måder, hvorved lærerne kan støtte børn i sorg i det længerevarende forløb efter en krise
- Udsend nyhedsbrev til en udvalgt kontaktperson på skolerne to gange om året for at motivere skolerne til at gennemgå deres sorghandleplaner
- Overvej, hvordan skolerne kan motiveres til at bruge sorghandleplanen i forbindelse med alvorlig sygdom og skilsmisse
- Støt skolerne i arbejdet med at få en fast tovholder ved at konkretisere tovholderens rolle og omkostninger

Kapitel 4: Resultater

I denne del af rapporten vil evalueringens resultater blive præsenteret.

1. Den første del af resultaterne vil beskrive sorghandleplanernes baggrund, udbredelse, udformning og forankring på skolerne, hvilket skaber et grundlag for at forstå skolernes brug af sorghandleplanerne.
2. Anden del af resultaterne vil snævre ind på den egentlige brug af sorghandleplanerne: Hvad motiverer de ansatte til at bruge handleplanen, hvordan oplever de brugen af sorghandleplanen og hvad 'gør' sorghandleplanen ved de ansattes handlemuligheder?
3. I tredje del vil fokus rette sig mod skolernes brug af sorghandleplanerne på længere sigt og beskrive hvilken rolle sorghandleplanen spiller, når krise bliver til hverdag på skolen.

Evalueringens anbefalinger står i tekstbokse i løbet af kapitlet. De anbefalinger, der er rettet mod skoler, står i en grøn boks. De, der er rettet mod Projekt OmSorg, står i en rød boks.

I optakt til hver af de tre dele vil en fortælling baseret på nogle af de individuelle interviews blive præsenteret i en lilla tekstboks. De er eksempler på ansattes brug af sorghandleplanen og er med til at besvare spørgsmålet om, hvordan handleplanerne bliver brugt. Formålet er at give et billede af, hvordan en sorghandleplan kan få forskellige betydninger i forskellige sammenhænge og eksemplerne vil fungere som referencerammer for den videre analyse.

FORTÆLLING 1: AT BRUGE SORGHANDLEPLANEN UDEN AT LÆSE DEN

Det er mandag morgen. Læreren Susanne bliver ringet op, mens hun er på skolen. Det er Lucas' mor, der fortæller, at Lucas' bror er død. Susanne går straks ind på lærerværelset. Hun ved, at der i sorghandleplanen står, at der er et sorgbord, som skal tages i brug. Da det blev vedtaget som en del af handleplanen, var det til debat – ikke alle var begejstrede for idéen. Derfor husker hun det tydeligt, selvom hun ikke læser i sorghandleplanen i situationen.

Susanne tager fat i sin kollega Karen, som hjælper hende med at slå bordet op, sætte lys på og købe de blomster, der skal stå på bordet. Sorgbordet viser sig at være godt, fordi det hjælper mange af de små elever til at sætte ord på deres tanker. For Susanne er det også en måde at vise familien respekt. Til morgensang informerer skolelederen alle børnene om, hvad der er sket. Senere samler de sig i klasserne, og Susanne taler med sin klasse om det. Lucas er ikke selv i skole og kommer først en måneds tid senere. Susanne er ærgerlig over, at Lucas aldrig får set, at sorgbordet er oppe, men hun regner med, at nogle af børnene har fortalt ham om det. Han er nemlig højt oppe i hierarkiet, én de andre kan lide. Susanne synes, det er svært, at der går så lang tid, før han kommer i skole igen. Klassekammeraterne vil gerne se ham, og han får ikke mærket, hvor meget de tænker på ham den første tid. Da Lucas kommer tilbage, siger Susanne til Lucas, at han bare kan komme til hende, hvis han har brug for det. Ellers taler de lidt om det i håndarbejde, når det falder naturligt.

Efter nogle måneder slutter skoleåret, og Lucas skal videre på en anden skole. Susanne regner med, at familien selv har orienteret om dødsfaldet på den nye skole. Hun synes, at forløbet er gået godt; det er gledet stille og roligt. Hun læser ikke i sorghandleplanen på noget tidspunkt i forløbet.

Del I: Baggrund for skolernes brug af sorghandleplanerne

- *Denne del af resultaterne skaber et fundament for at forstå skolernes brug af sorghandleplanerne.*

Baggrund for skolernes brug af sorghandleplanerne

Formålet med denne del af kapitlet er at etablere et udgangspunkt for at forstå skolernes brug af sorghandleplanerne. Indledningsvist vil Projekt OmSorgs idékatalog blive skitseret for at vise udgangspunktet for skolernes udvikling af egne sorghandleplaner. Det vil herefter blive opridset, hvor mange og hvilke typer af skoler, der har en sorghandleplan og forskellige kategorier af skolernes sorghandleplaner vil blive beskrevet. Det giver et indblik i, hvilket udgangspunkt lærerne har, når de bruger sorghandleplanerne til at handle ud fra i forbindelse med krise og sorg. Ved at vise, hvordan sorghandleplanerne er blevet udviklet, implementeret og gennemgået på skolerne, vil sorghandleplanernes forankring på skolerne blive diskuteret. Herefter vil det skitseres, hvordan forældrene kan skabe forskellige forudsætninger for, hvordan de ansatte kan handle i krisesituationer. Afslutningsvis vil pointerne fra denne del af resultaterne kort oprides.

Sorghandleplanernes udgangspunkt: Projekt OmSorgs idékatalog

For at give et indblik i udgangspunktet for skolernes arbejde med at udvikle deres egne sorghandleplaner vil følgende afsnit være en kort analyse af Projekt OmSorgs idékatalog (Bøge et al. 1998).

Projekt OmSorgs idékatalog har fokus på udviklingen af en sorghandleplan

Projekt OmSorg udgav i 1998 et idékatalog til skoler for at inspirere dem til at lave deres egne sorghandleplaner. Formålet var at give skolerne et redskab til at håndtere sorg og krise hos børn. Idékataloget er et oplæg til, hvordan skolerne kan udvikle deres egne sorghandleplaner ved fx at planlægge en pædagogisk dag. I idékataloget er der eksempler på gruppearbejde og forslag til, hvad en sorghandleplan kan indeholde, fx hvordan akutte situationer skal håndteres og hvordan man kan arbejde med tab og sorg i klasserne. Idékataloget søger primært at inspirere skolerne til at udforme egne sorghandleplaner ved på forskellig vis at forklare og vise, hvad en sorghandleplan kan, og hvordan den kan udformes. Idékataloget bærer præg af at være udformet i en tid, hvor der ikke fandtes sorghandleplaner på skolerne.

Idékataloget søger primært at inspirere skolerne til at udforme egne sorghandleplaner

Anbefaling til OmSorg: Udform elektronisk materiale med fokus på, hvordan skoler kan arbejde videre med deres sorghandleplaner

Der er behov for materialer, der kan vise, *hvordan* skolerne kan arbejde videre med deres sorghandleplaner, snarere end opfordre skolerne til at udforme en handleplan. Materialerne kunne tænkes udformet både i hard copy-udgave og elektronisk, så det understøtter skolernes udbredte brug af smartboards, iPads og informationssøgning på Internettet.

Andel af skoler med en sorghandleplan i 2013

Projekt OmSorgs idékatalog og arbejdet for at få skoler til selv at udforme sorghandleplaner har haft gennemslagskraft.

Evalueringen viser, at ud af samtlige adspurgte 297 skoler i spørgeskemaundersøgelsen har 93 % en skriftlig sorghandleplan. Der er forskel på udbredelsen, når vi ser på hhv. folkeskoler og privatskoler. Der finder vi, at 98 % af folkeskolerne har en sorghandleplan sammenlignet med 80 % af privatskolerne.

93 % af skolerne har en handleplan

De skoler, der ikke har en sorghandleplan, mener, de kan klare sig uden

De 7 % af de adspurgte skoler, der ikke har en handleplan, svarer primært, at de klarer sig uden en plan i tilfælde af dødsfald eller, at de ikke finder det relevant at have en sorghandleplan. En af skolelederne forklarer eksempelvis, at de som en lille skole finder det mere relevant tage udgangspunkt i den konkrete situation og udarbejde en individuel plan.

Anbefaling til OmSorg: Målret formidling om udvikling og implementering af en sorghandleplan til privatskoler

Eftersom 20 % af privatskolerne ikke har en sorghandleplan, kan det overvejes at målrette råd og vejledning om fælles udvikling og implementering til privatskoler. Det vil være en fordel at formidle de gode erfaringer med at have en sorghandleplan. I den forbindelse er det værd at tage med i betragtning, at antallet af elever i privatskoler, særligt i de fem største byer, er steget de seneste år (Internetkilde 1).

Karakteristik af skolernes sorghandleplaner

Som beskrevet har langt de fleste skoler en sorghandleplan. Evalueringen viser dog, at der er stor variation i indholdet og omfanget af skolernes sorghandleplaner, hvilket giver forskellige udgangspunkter for, hvordan handleplanerne kan guide lærerne, når de skal bruge dem i situationer med sorg eller krise. En analyse af 45 sorghandleplaner viser, at de kan opdeles i fire typer: *ugrundig, grundig, meget grundig og uden for kategori*.

Kategorisering af 45 sorghandleplaner

10 ugrundige

- Ingen konkrete vejledninger
- Handlingsvejledningerne er primært ansvarsfordelende
- Ingen beskrivelse af sorgreaktion eller følelser
- Ingen er konkrete omkring opfølgning efter krisen
- Tre fremstår som arbejdsplaner/råskitser

De ugrundige er mellem 1 og 7 sider.

21 grundige

- Stor intern forskellighed, men alle med et eller flere indholdsområder, der er grundige
- De, hvis handleplaner ikke er grundigt, har en grundig argumentation eller stort fokus på følelsesmæssige aspekter
- Der er et overtal af planerne, der vægter handlingsvejledningerne

De grundige er mellem 5 og 14 sider.

11 meget grundige

- De indeholder konkrete eksempler
- Handlingsvejledningerne er gennemarbejdede og detaljerede
- Alle har sorgreaktioner/følelser med
- Henviser til andet materiale, såsom fagbøger
- Nævner mange aktører, fx skolepsykologer; tænker i netværk

De meget grundige er mellem 15-32 sider.

Tre uden for kategori

- Én er rettet mod forældrene frem for mod skolen og personalet
- Én er stort set ikke handleplaner, men har fokus på læring og følelser og har som eksplicit formål at skabe en "*bevidstliggørelse*"
- Én er en hensigtserklæring om at lave en sorghandleplan uden, at der foreligger en egentlig handleplan

Skolernes sorghandleplaner er primært handlingsanvisende

Af de 45 læste handleplaner har alle, på nær tre, et *handlingsanvisende aspekt*. Det er oftest inddelt i punktform og kan karakteriseres ved at bestå af anvisninger for:

- Hvad, der skal/kan gøres i forbindelse med en krise
- Hvem, der gør hvad i forbindelse med en krise
- Hvem, der skal give og modtage hvilke informationer i forbindelse med en krise
- Hvordan et dødsfald skal markeres (flag på halv stang, mindehøjtidelighed eller andet)

De fleste af sorghandleplanerne er dog ikke ret konkrete i deres vejledninger. Det gælder særligt de ugrundige sorghandleplaner, men også i en vis udstrækning de grundige. Der står fx i en handleplan: "Klasselæreren sørger for, at eleven mærker, skolen tager sig af situationen", men ikke, *hvordan* klasselæreren kan sørge for det. Et andet eksempel er en handleplan, hvor der i forbindelse med en elevs død, står: "Det er vigtigt i klassen at finde en god balance mellem at mindes og at dyrke". Det uddybes hverken, hvad der skal hhv. 'mindes' og 'dyrkes' eller hvad begreberne indebærer. Da begreberne ikke har entydige betydninger, kan en sådan formulering medføre meget forskellige handlinger. Særligt, hvis sorghandleplanen ikke jævnligt bliver gennemgået blandt de ansatte eller ikke bliver brugt som dialogredskab i situationen.

De fleste af sorghandleplanerne er ikke konkrete i deres vejledninger

Et eksempel på et højere konkrethedsniveau er en skole, der i sorghandleplanen skriver i forbindelse med, hvis en elev mister en af sine nærmeste: "Den, der får henvendelsen, skal finde ud af:

- *Hvad er der sket?*
- *Hvornår skete det?*
- *Hvordan er det sket?*
- *Er jeres børn orienterede?*
- *Kan de tale om det?"*

I dette tilfælde får læseren flere konkrete vejledninger at handle efter, og sorghandleplanen kan i højere grad stå alene, hvis der ikke er mulighed for kollegial- eller ledelsesmæssig sparring. Det vil senere i rapporten beskrives, hvad mangelfulde vejledninger i sorghandleplanen kan have af betydning for brugen af sorghandleplanen.

En ugrundig sorghandleplan er ikke ensbetydende med ugrundige handlinger

Samtidig viser evalueringen også, at en sorghandleplan, der er kategoriseret som *ugrundig* ikke er ensbetydende med, at indsatsen i forbindelse med sorg og krise på den pågældende skole er ugrundig. Der spiller en række andre forhold ind, herunder hvordan sorghandleplanen er forankret på skolen.

Sorghandleplanernes forankring på skolerne

Forankring forstås i denne sammenhæng som, at de ansatte har kendskab til sorghandleplanen, og at de føler et ejerskab over sorghandleplanen. Forankring af sorghandleplanen kan bl.a. opnås gennem fælles udvikling og implementering af sorghandleplanen og ved jævnlige gennemgange af sorghandleplanen blandt de ansatte. Det vil følgende afsnit indkredse og derudover vise, om og hvordan skolerne har implementeret og gennemgået sorghandleplanen i fælleskab.

Fælles implementering af sorghandleplanen skaber godt udgangspunkt for forankring

Spørgeskemaundersøgelsen viser, at 58 % af sorghandleplanerne er blevet udviklet for over fem år siden. Af diagram 1 fremgår det endvidere, at 29 % af planerne er under fem år gamle, og at 13 % af lederne ikke ved, hvornår deres skoles sorghandleplan blev udviklet.

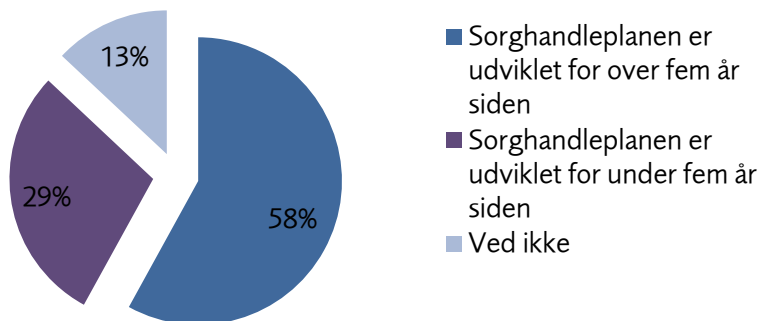

Diagram 1: Hvornår sorghandleplanen er blevet udviklet (n= 276)

Spørgeskemaundersøgelsen viser ikke, hvordan skolerne har udviklet og implementeret deres sorghandleplaner, men interviewene med lærere og ledere indikerer, at det er meget varieret, hvordan det er foregået. Nogle skoler har haft alle medarbejdere involveret i processen, på andre skoler har en enkelt medarbejder udarbejdet sorghandleplanen. Interviewene peger på, at involvering af medarbejderne i implementeringen af sorghandleplanen er vigtig i forhold til den senere brug af sorghandleplanerne.

Succeskriterium:

Skolen fornyer/gennemser sorghandleplanen jævnligt – minimum én gang årligt

Resultat:

Ikke indfriet

Pointe:

Jævnlig gennemgang af sorghandleplanen blandt medarbejderne er vigtig for en fortsat forankring af sorghandleplanen

På en af interviewskolerne havde der været uenighed om indholdet af dele af sorghandleplanen. Det er beskrevet i den indledende fortælling 1. Efter fælles diskussioner mellem de ansatte var de blevet enige om, hvad der skulle gøres i tilfælde af dødsfald. Det betød, at en af lærerne kunne handle hurtigt uden at læse i sorghandleplanen, da skolen var ude for et pludseligt dødsfald. Omvendt havde en af interviewskolerne fået en sorghandleplan fra en leders tidligere ansættelse uden at være blevet involveret i processen eller være blevet introduceret til sorghandleplanen. De ansatte benyttede sig i stedet af andre sorghandleplaner i tilfælde af dødsfald. Interviewmaterialet peger således på, at en proces, hvor de ansatte har været en del af sorghandleplanens udviklings- og implementeringsfase kan styrke forankringen af sorghandleplanen – og herigennem brugen af sorghandleplanen efterfølgende.

Succeskriterium:

Skolen har udformet og implementeret en sorghandleplan i fællesskab: alle ledere, lærere og evt. pædagoger var med

Resultat:

Delvist indfriet

Pointe:

Fælles implementering af sorghandleplanen kan skabe kendskab til og ejerskabsfølelse over sorghandleplanen

Sorghandleplanen kan opleves som mere forpligtende, da den ikke blot er skrevne ord, men er et udtryk for kollegaer og ledelses holdninger. Det kan betyde, at de ansatte med sorghandleplanen i hånden kan handle med skolens opbakning – selv hvis der som udgangspunkt har været uenighed om indholdet.

Det er vigtigt at gennemgå sorghandleplanen jævnligt for at sikre fortsat forankring

En fælles implementering sikrer dog ikke fortsat forankring. Skiftende ledelse og andre organisatoriske ændringer, som fusionering og mange nyansatte samt den daglige skolehverdag med mange andre opgaver kan svække kendskabet til og ejerskabet over sorghandleplanen med tiden.

På en af interviewskolerne var sorghandleplanen lavet for ti år siden, og havde ikke siden været gennemgået af medarbejderne i fællesskab. Et søskendepar havde på skolen fået forskellig støtte, da deres far blev syg. Det ene barns lærere, hvoraf den ene havde udformet sorghandleplanen tidligere, havde fulgt handleplanens vejledninger om at besøge hjemmet. Det andet barns lærere kendte ikke til sorghandleplanen, og fulgte derfor ikke vejledningerne. En fortsat forankring af sorghandleplanen kan bl.a. opnås ved jævnligt at gennemgå sorghandleplanen blandt de ansatte. At gennemgå sorghandleplanen kan spænde fra at de ansatte taler om den et kort øjeblik på et medarbejdermøde til at revidere den ved at opdatere dens vejledninger på baggrund af erfaringer med at bruge den. Spørgeskemaundersøgelsens resultater peger dog på, at skolerne ikke gennemgår deres sorghandleplaner jævnligt blandt medarbejderne.

Anbefaling til skolerne: Gennemgå sorghandleplanen én gang om året

Sørg for, at sorghandleplanen bliver gennemgået jævnligt og anfør det med dato for, at man kan se, at den er gældende og ajourført med relevante erfaringer.

Tegn på, at skolerne ikke gennemgår deres sorghandleplaner jævnligt blandt medarbejderne

Der er 81 % af skolerne, der har en sorghandleplan, har gennemgået den siden, de udviklede den, 16 % har ikke gennemgået sorghandleplanen, og 4 % ved ikke om handleplanen er blevet gennemgået.

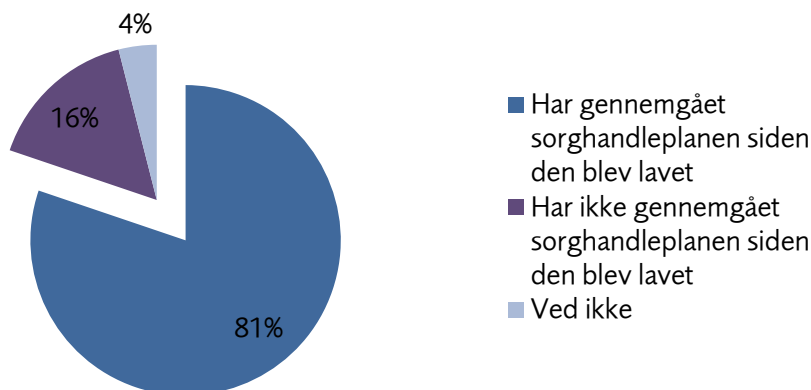

Diagram 2: Er sorghandleplanen blevet gennemgået siden den blev lavet (n=276)

Størstedelen af de skoler, der har gennemgået deres sorghandleplan, har gennemgået den for nylig, dvs. inden for dette eller sidste skoleår³. Umiddelbart tegner det et billede af, at skolerne gennemgår deres sorghandleplaner jævnligt. Det ser dog knapt så positivt ud, når vi samler de skoler, der *ikke* har gennemgået deres sorghandleplan og de skoler, der har gennemgået sorghandleplanen for *mere end to år siden*. De udgør tilsammen 41 % af alle skolerne med en sorghandleplan.

Derudover viser spørgeskemaundersøgelsen, at op til 51 % af alle sorghandleplanerne ikke har været gennemgået i et forum, hvor der har været repræsentanter for medarbejderne, fx MED-udvalg⁴, trivselsudvalg eller skolebestyrelsen, siden de blev udviklet⁵. Det kan indikere, at

Succeskriterium:

Alle ansatte har (mulighed for) kendskab til sorghandleplanen, som er tilgængelig for alle

Resultat:

Delvist indfriet

Pointe:

Det er ikke nok, at sorghandleplanerne fx er tilgængelige på skolens intranet. For at sikre de ansattes kendskab til sorghandleplanen skal den jævnligt gennemgås i et medarbejderforum

³ Grundet problemer med validiteten af data på spørgsmålet, er der 52 respondenter, der er blevet sorteret fra. Tallene er baseret på 171 besvarelser.

⁴ I MED-udvalgene arbejder ledelse og medarbejdervalgte repræsentanter med personalepolitikken i bred forstand (arbejds-, personale-, samarbejds- og arbejdsmiljøforhold). Den lokale MED-aftale skal sikre alle medarbejders ret til

kendskabet til og ejerskabet over sorghandleplanen – særligt for nye lærere – ikke er højt.

Anbefaling til OmSorg: Udsend nyhedsbrev til en udvalgt kontaktperson på skolerne to gange om året for at motivere skolerne til at gennemgå deres sorghandleplaner

Projekt OmSorg kan motivere skolerne til at gennemgå deres sorghandleplan en gang om året og holde en evt. tovholder på sorghandleplanen opdateret på seneste viden, ved at sende nyhedsbreve til tovholderen eller en navngiven kontaktperson to gange om året. Indholdet skal være kortfattet og kan omhandle: nye materialer og bogudgivelser – både fagbøger og skønlitteratur til eleverne, resultater fra forskning på området, minde om muligheden for vejledning til skoler osv.

Forældres information om kriser – en forudsætning for, at skolen kan handle

Foruden sorghandleplanernes omfang og indhold og deres forankring på skolerne, viser evalueringen, at også forældrene kan indvirke på skolens mulighed for at bruge sorghandleplanen. Interviewene med lærerne viser, at de oplever, at det er vigtigt, at forældrene informerer skolen, når der opstår kriser i hjemmet. En af måderne at sikre informationen på er ved at forældrene kender – eller kender til – skolens sorghandleplan.

Forældres kendskab til sorghandleplanen kan styrke dialog mellem skole og hjem

Fordelen ved, at skolens forældre kender til sorghandleplanen er fx, at de ved, hvad de kan forvente, at skolen gør i sorg- eller krisesituationer. På en af skolerne i interviewundersøgelsen gik en forælder til et barn, der var omkommet i en ulykke, i dialog med skolen om, hvad hjemmet ønskede fra skolen på baggrund af, hvad hun havde læst i sorghandleplanen.

medindflydelse og medbestemmelse på deres arbejdsplads. Der kan være flere MED-udvalg på en arbejdsplads (Internetkilde 2).

⁵ Når vi inkluderer de sorghandleplaner, hvor respondenterne har svaret, at sorghandleplanen ikke er blevet gennemgået blandt medarbejderne, de, der har svaret 'ved ikke' til om, den er blevet gennemgået og de, der har svaret 'ved ikke' til, hvordan den er blevet gennemgået.

Kendskab til sorghandleplanen kan give en indsigt i, hvad skolen erklærer at gøre og derfra kan man tage stilling til, hvad man som forældre ønsker. Hvis skolen ikke handler efter vejledningerne i sorghandleplanen, kan forældrene henvise til den og herfra gå i dialog med skolen.

"Vi har også børn, der virker anderledes, hvor vi henvender os og får at vide, at en forælder har kræft, hvilket vi selvfølgelig bliver forundrede over. Der er nogen, der er rigtig private omkring det"

- Jonas, lærer

Fordelen for skolen ved, at forældrene kender til sorgplanen er i højere grad at sikre sig, at forældrene giver relevante informationer om, hvad der sker i hjemmet. Nogle af informanterne fra interviewene gav udtryk for, at det er problematisk, når forældre ikke giver besked om store livsændringer. Det beskriver læreren Jonas:

"Vi har også børn, der virker anderledes, hvor vi henvender os og får at vide, at en forælder har kræft, hvilket vi selvfølgelig bliver forundrede over. Der er nogen, der er rigtig private omkring det. Så hvis man ikke er åben, kan det være rigtig svært at reagere fra skolens side" (Jonas, lærer).

De åbne og de private forældre

Nogle af lærerne beskrev udfordringen ved at have forældre, der er meget private, som også Jonas henviser til. Det gælder både i forbindelse med at informere skolen, når der er opstået sygdom eller krise i hjemmet, men også i det efterfølgende samarbejde. Evalueringen viser, at der kan skelnes mellem to typer af forældre: *de private forældre* og *de åbne forældre*. De *åbne forældre* anses som værende nemmere at samarbejde med end de private. De åbne forældre kan i højere grad sætte ord på det, der føles svært og gå i dialog med skolen om forventninger og ønsker. De *private forældre* kan gøre det sværere at finde ud af, hvordan man som skole skal reagere, som Jonas fortæller i citatet. Det vil også blive berørt i fortælling 2, der skaber overgang til næste del af kapitlet efter opsamlingen.

Anbefaling til skolerne: Forsøg at forpligte forældre til at informere skolen i tilfælde af kritiske forandringer i hjemmet

En forudsætning for, at skolen kan bruge sorghandleplanen er, at de bliver informeret om livsændringer hos børnene. Det kræver i de fleste tilfælde, at forældrene informerer skolen. Forældrene kan som en del af skole-hjemsamarbejdet forpligtes til at give informationer om begivenheder, som kan få indflydelse på deres børns trivsel i skolen, og lærere kan komme det i møde til skole-hjem-samtaler ved som fast procedure at spørge, om der er noget relevant, de bør vide om elevens hverdag i hjemmet. Forældre kan opfordres til at informere skolen i forbindelse med indskrivning, i brochurer om skolen og på skolens intranet. Disse tiltag kan evt. gøre det nemmere at få relevante informationer – også fra forældre, der er private om, hvad der sker i hjemmet.

Opsamling: Baggrund for skolernes brug af sorghandleplanen

Følgende afsnit vil kort opsummere resultaterne fra denne del af kapitlet ved at sammenføje pointer fra de enkelte afsnit.

Der er 93 % af skolerne, der har en sorghandleplan, med hhv. 98 % blandt folkeskolerne og 80 % blandt privatskolerne. Sorghandleplanernes skriftlige vejledninger er ofte ikke konkrete, hvilket kan gøre, at sorghandleplanerne kan opleves som utilstrækkelige, når der opstår en krisesituation. En ugrundig sorghandleplan fører dog ikke nødvendigvis til, at skolen handler ugrundigt. Sorghandleplanens forankring, forstået som de ansattes kendskab til og ejerskab over sorghandleplanen, har også betydning for de ansattes mulighed for at bruge sorghandleplan. Forankring kan sikres gennem fælles udvikling og implementering af sorghandleplanen. Hvis de ansatte i udviklings- og implementeringsfasen af sorghandleplanen har taget en fælles beslutning om, hvad der skal stå, vil ordene i sorghandleplanen repræsentere fællesskabets mening. Når de ansatte handler efter sorghandleplanens vejledninger, kan de da handle med skolens opbakning. En jævnlig gennemgang af sorghandleplanen kan sikre en fortsat forankring af sorghandleplanerne og give mulighed for at opdatere handleplanen med erfaringer fra brugen af den.

Der er dog tegn på, at skolerne ikke gennemgår deres sorghandleplan i fællesskab blandt de ansatte jævnligt. Det kan være problematisk, da de fleste af sorghandleplanerne er over fem år gamle. Forældrenes informationer om livsændringer i hjemmet er desuden en forudsætning for, at de ansatte kan bruge sorghandleplanen.

FORTÆLLING 2: AT BRUGE SORGHANDLEPLANEN TIL AT HOLDE DET NØGTERNE OVERBLIK

Skolelederen Jakob bliver ringet op af politiet. En elev, Kasper, er samme morgen død. Jakob kendte godt Kasper og er chokeret. Han tager skolens sorghandleplan frem for at læse, hvad han som leder og skolen i øvrigt nu skal gøre. Elevens søskende bliver kaldt op på kontoret og får fortalt af noget familie, hvad der er sket. Jakob ville ønske, at han havde kunnet rådgive familiemedlemmerne om, hvordan det ville være en god idé at fortælle Kaspers søskende det, så det ikke var blevet så kaotisk. Søsteren græder ubønhørligt, broren hamrer en knytnæve i døren og løber væk. Den situation kan sorghandleplanen ikke forberede ham på. Der handler det om at være medmenneske, at vise omsorg og om børnenes reaktioner.

Herefter bruger Jakob sorghandleplanen som et analyseredskab: "*Punkt et ser sådan ud – Har vi gjort det? Skal vi gøre det? Og hvem skal så gøre det?*". For selvom det står i planen, at det er det, der skal gøres, så er det ikke sikkert, at det skal gøres i netop nu. Det afhænger af situationen og familiens ønsker. Selvom sorghandleplanen ikke følges slavisk, hjælper den Jakob ved at være en tjekliste, der forærer ham nogle handlemuligheder og til at holde det nøgterne overblik, som han mener, er hans opgave som leder. Han skal være professionel. Derudover kan han udfylde sin rolle ved at have medarbejdere, som han kan sparre med og spørge til råds; "*Skal indholdet af brevet se sådan ud til lige præcis denne familie?*". Jakob inddrager psykologer fra PPR, der kan tage sig af børnene. Ellers anser han det for sin opgave at klæde lærerne på til at tage vare på børnene.

Jakob oplever, at den akutte situation er 'nemmere' – det sværeste er det, der kommer efter. I krisesituationen føler han sig tvunget til at handle, men efterfølgende kan berøringsangsten komme snigende: Behøver han ringe til familien? Måske er det bedre for dem, hvis man lader være? Han ved godt, at han forsøger at undskylde sig ud af det, og han trodser det og ringer til familien. Det er nemlig svært at unddrage, når man har vedtaget det i sorghandleplanen. Det er en god støtte. Han har stadigvæk kontakt med Kaspers familie. De er 'nemme', fordi de er så åbne og gerne vil bearbejde tabet ved at tale om det.

Del II: Skolernes brug af sorghandleplanerne

- *Denne del af evalueringen fokuserer på skolernes brug af og de ansattes oplevelser med brugen af sorghandleplanerne*

Brugen af sorghandleplanerne på skolerne

Denne del af kapitlet vil sætte fokus på skolernes brug af sorghandleplanerne. Indledningsvist vil der gives et overordnet billede af, hvor meget og i hvilken forbindelse sorghandleplanerne er blevet brugt. Herefter vil der stilles skarpt på, hvad der motiverer skolerne til at bruge sorghandleplanerne, og det vil diskuteres om handleplanerne skaber en forpligtelse til at handle i tilfælde af dødsfald hos de ansatte. Det bliver beskrevet, hvordan de ansatte bruger sorghandleplanen i krisetilfælde, og hvordan sorghandleplanen kan støtte de ansatte, når de bruger den til at handle ud fra. Afslutningsvist bliver det vist, hvordan de ansatte fremhæver balancen mellem at følge sorghandleplanen vejledninger og kendskabet til den konkrete familie og situationen.

Hvor meget og hvornår skolerne bruger deres sorghandleplaner

Som diagram 3 viser, har langt de fleste skoler med en sorghandleplan – 76 % – brugt deres handleplan inden for de sidste fem år. Der er 13 % af skolerne, der ikke har brugt den og 11 % af lederne, der ikke ved, om den er blevet brugt. Det sidste kan skyldes, at nogle af lederne er meget nye i deres stillinger, men det kan også indikere, at nogle ledere ikke deltager aktivt eller ikke er orienterede, når sorghandleplanen bruges af lærerne.

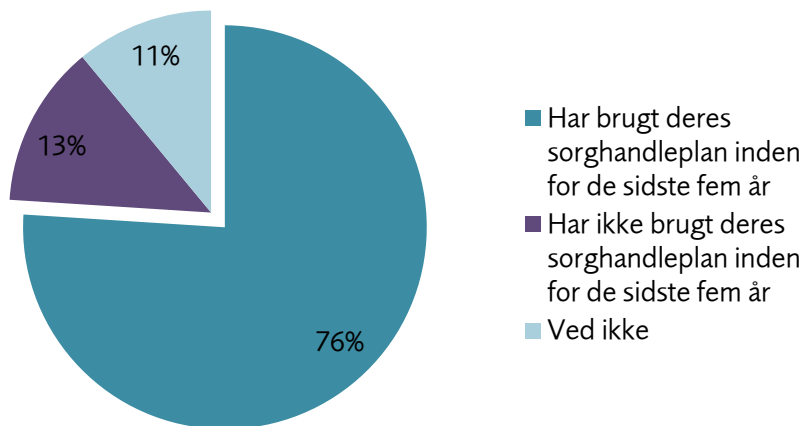

Diagram 3: Brug af sorghandleplanen (n = 276)

Diagram 4 viser, at ud af de skoler, der har brugt deres sorghandleplaner, har 25 % brugt handleplanen mindst én gang om året de sidste fem år.

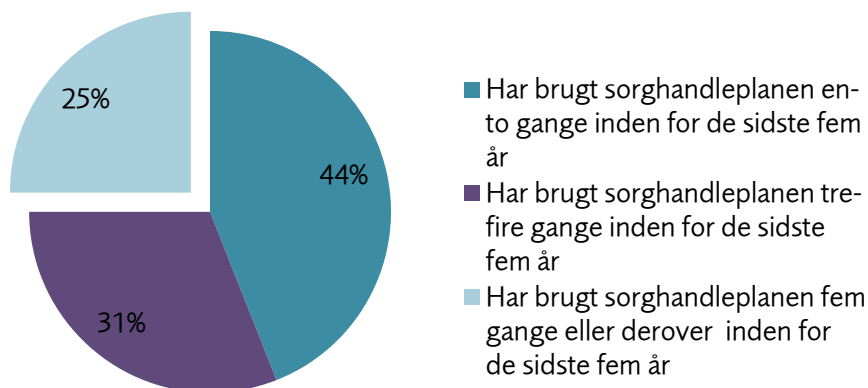

Diagram 4: Hvor ofte sorghandleplanen er blevet brugt (n = 210)

Kun 1 % af de store skoler har ikke brugt deres sorghandleplan

Når vi dykker ned i de skoler, der ikke har brugt deres sorghandleplan finder vi, at kun 1 % af de store skoler mod 26 % af de små skoler ikke har brugt sorghandleplanen inden for de sidste fem år⁶.

Skolernes størrelse er vurderet ud fra elevantal, og de små skoler har derfor både færre elever, forældre og ansatte knyttet til skolen. Derfor er det forventeligt, at de små skoler bruger sorghandleplanerne mindre end de store, da antallet af sorg- og krisesituationer antageligt er mindre med færre elever. Ser vi på, hvilke begrundelser lederne har givet for ikke at have haft brugt sorghandleplanen inden for de sidste fem år, finder vi da også, at stort set alle fortæller, at der ikke har været dødsfald eller sygdom i den periode. Kun to skoler ud af de adspurgte 31 skoler, der ikke har brugt sorghandleplanen, beskriver, at de har klaret sygdom og dødsfald uden at bruge handleplanen. Tallene fra spørgeskemaundersøgelsen tyder altså på, at skolerne bruges deres sorghandleplaner i tilfælde af dødsfald.

84 % af skolerne har brugt sorghandleplanen i forbindelse med forældredødsfald

⁶ Den gennemsnitlige skolestørrelse er 414 elever pr. skole (Internetkilde 3).

De fleste skoler har brugt sorghandleplanen i forbindelse med forældredødsfald

Af de skoler, der har brugt sorghandleplanen, har 84 % brugt den i forbindelse med forældredødsfald (evt. også til andet). Der er 27 %, der har brugt den i forbindelse med elevdødsfald (evt. også til andet), og 17 % af skolerne har brugt den i forbindelse med en medarbejders død (evt. også til andet).

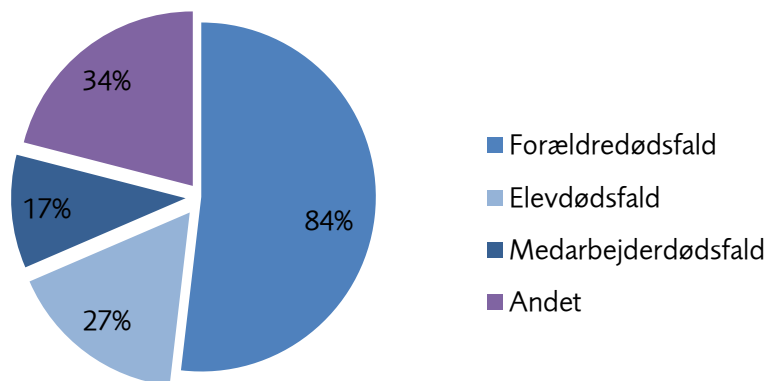

Diagram 5: I hvilken forbindelse sorghandleplanen er blevet brugt (flere svar mulige) (n = 210)

Få skoler bruger sorghandleplanen i forbindelse med alvorlig sygdom og skilsmisse

Kun 7 % (n =15) af de skoler, der har brugt sorghandleplanen, anfører, at de har brugt deres den i forbindelse med alvorlig sygdom. Det kan holdes op imod, at 72 % (n =198) af det samlede antal sorghandleplaner inkluderer beskrivelser af, hvordan skolen skal handle i forbindelse med alvorlig sygdom. Forholdet mellem brug af sorghandleplanen til dødsfald og brug af sorghandleplanen til alvorlig sygdom indikerer, at skolerne primært bruger handleplanen, når der forekommer dødsfald – og i mindre grad bruger den systematisk i forbindelse med alvorlig sygdom.

Sorghandleplanerne er på interviewskolerne blevet brugt i forbindelse med:

- Elevers dødsfald
- Forældres dødsfald
- Ansattes dødsfald
- Ansattes pårørendes dødsfald (også af ansatte selv i forbindelse med eget tab)
- Forældres sygdom
- Elevers sygdom
- Forældres skilsmisse
- Ansattes skilsmisse (til sig selv privat)

Ud af alle sorghandleplanerne indeholder 53 % (n = 146) beskrivelser af skilsmisse, men kun 3 % (n = 5) af lederne, hvis handleplaner inkluderer skilsmisse, angiver, at den har været brugt i den forbindelse⁷. Materialet fra de kvalitative interviews viser også, at skolerne ikke bruger sorghandleplanerne systematisk i tilfælde med skilsmisse, selvom det er beskrevet i skolens sorghandleplan. Skilsmisse opleves af mange af ansatte som 'almindeligt' – som en del af hverdagen. En respondent begrunder i en kommentar til spørgeskemaet om, hvorfor de ikke har inkluderet skilsmisse i deres sorghandleplan:

"Vi mener ikke, at skilsmisse bør være med inde under sådan en plan, da det er en del af det daglige pædagogiske arbejde for os og altså ikke noget, der har med en krisesituation at gøre" (Respondent i kommentar til spørgeskemaet)

Succeskriterium:

Sorghandleplanen bruges aktivt i forbindelse med sorg/tab

Resultat:

Indfriet (ved dødsfald)
ikke indfriet (ved alvorlig sygdom og skilsmisse)

Pointe:

Skolerne bruger primært sorghandleplanerne i usædvanlige situationer, hvor de oplever behov for et klart og retningsvisende dokument

Oplevelsen af skilsmisse som en dagligdagshændelse motiverer ikke de ansatte på samme måde som ved dødsfald til at gribe til et konkret redskab som støtte. Det vil følgende afsnit uddybe yderligere.

Anbefaling til OmSorg: Overvej, hvordan skolerne kan motiveres til at bruge sorghandleplanen i forbindelse med alvorlig sygdom og skilsmisse

Hvis Projekt OmSorg ønsker, at skolerne bruger sorghandleplanerne i tilfælde med alvorlig sygdom og skilsmisse, skal der gøres en særlig indsats. Der kan evt. formidles flere fortællinger om, hvordan langvarig, alvorlig sygdom og skilsmisse har stor betydning for børn, og der kan udvikles forslag til vejledninger for, hvordan skolens ansatte kan støtte børn i de situationer.

⁷ Der kan også være tale om, at ledere ikke er orienterede på samme måde, når det drejer sig om sygdom og skilsmisse, som når der er et dødsfald. Interviewene med lærerne peger dog også på, at sorghandleplanerne ikke bruges på samme systematiske måde i tilfælde med alvorlig sygdom og særligt skilsmisse som ved dødsfald.

De ansattes motivation for at bruge sorghandleplanen

Dette afsnit vil indkredse, hvad der skal til for, at lærere og ledere i skolen gør brug af sorghandleplanen. For, at handleplanen kommer i brug, antages det, at de ansatte – udover at kende til sorghandleplanen – er motiverede for og oplever det som relevant at rette sig mod den. Afsnittet undersøger også, om de ansatte oplever sig forpligtede af sorghandleplanen til at handle i sorg- og krisesituationer, da det er et af succeskriterierne, som har vist sig centralt for skolernes brug af sorghandleplanen.

Sorghandleplanen bruges primært i situationer, der opleves som usædvanlige

Der er forskellige og til tider sameksisterende motivationer for at konsultere skolens sorghandleplan. Tydeligst viser interviewene med lærere og ledere, at der er tale om, at de ansatte oplever at stå i en *usædvanlig situation*, der giver dem en følelse af at være på gyngende grund. Det er typisk i tilfælde af dødsfald, at de ansatte føler sig udfordrede, og ønsker at gribe til noget håndgribeligt, der kan pege dem i en retning i forhold til, hvordan de skal handle. Skilsmisse og til dels alvorlig sygdom giver ikke samme oplevelse af at være i en usædvanlig situation. Det kan forklare skolernes mindre frekvente brug af sorghandleplanen i de situationer, som beskrevet i foregående afsnit.

De ansatte bruger ofte sorghandleplanens handlingsvejledninger i en krise nu og her til at få overblik over, hvad der skal gøres af hvem, som også fortælling 2 i optakten til denne del af kapitlet viser. Informanterne i de kvalitative interviews brugte udtryk som, at sorghandleplanen i forbindelse med dødsfald fungerer som en "*tjekliste*" eller en "*køreplan*".

De informanter, der selv har oplevet tab – både i barndommen og senere i livet – beskriver det som en grundlæggende motivation at gøre det anderledes, end det, de selv har oplevet

En motiverende faktor vil også ofte være, at de ansatte oplever at mangle *viden* og forventer at finde den i sorghandleplanen. Det kan være viden af 'faktuel' karakter – som fx informationer om reaktioner og sorgteorier og om, hvordan man som ansat kan forholde sig til et barn i sorg mm. Det kan også være viden om, hvordan skolen forventer, at man skal handle på et meget håndterligt, konkret niveau: Fx om man sender blomster, skal deltage i begravelsen eller besøge hjemmet.

For nogle er en motivation, at de ønsker *bekræftelse* af, at det, de allerede gør, er det rigtige.

Sorghandleplanen alene forpligter ikke lærere og ledere til handling

I interviewene blev det tydeligt, at der er mangfoldige motivationer for handling i krisesituationer for den enkelte, hvoraf oplevelsen af at være forpligtet af sorghandleplanen kan være en af dem – men sjældent den eneste eller mest dominerende.

Informanternes fortællinger skildrer fx oplevelser af at have en generel moralsk og medmenneskelig forpligtelse eller en samfundsforpligtelse som skole til at handle. Mogens, som er leder, begrundet fx sin deltagelse i forældres begravelse med, at det er "*repræsentationsværdien i forhold til min funktion som skolen*". Hans opfattelse er, at han som leder bør repræsentere skolen, når en elev har mistet en forælder.

De informanter, der selv har oplevet tab – både i barndommen og senere i livet – beskriver det som en grundlæggende motivation for at handle anderledes end, hvad de selv har oplevet. De ønskede generelt at tale om tabet med det efterladte barn, da de selv havde oplevet at være mødt med tavshed. Sorghandleplanen bruges herefter som retningslinje eller inspiration for handlingerne, men fremstår ikke som værende den egentlige forpligtelse.

Derudover kan ledelsesmæssig opbakning til medarbejdernes arbejde med sorghandleplanen og ledelsens egen brug af sorghandleplanen være med til at skabe en øget forpligtelse for medarbejderne til at bruge handleplanen – og gøre, at medarbejderne føler sig støttede i deres arbejde. Det vil næste afsnit vise.

Succeskriterium:

De ansatte føler sig forpligtede til at handle på baggrund af sorghandleplanen

Resultat:

Delvist indfriet

Pointe:

Organiseringen omkring sorghandleplanen, herunder ledelsens opbakning, er med til at forpligte de ansatte til at handle

Pointe: Sorghandleplanen er sjældent den eneste eller primære forpligtelse til handling

Sorghandleplanen alene forpligter sjældent til handling, men den kan være medvirkende til, at de ansatte udfører konkrete handlinger. For, at sorghandleplanen forpligter, kræver det bl.a. en forankring på skolen gennem jævnlig opdatering og ledelsesmæssig opbakning.

Ledelsens betydning for brugen af sorghandleplanen

"Det er jo ikke noget, vi har lært på seminariet at gå til begravelser og prøve at se ud som om, at det her, det har vi fuldstændig styr på. Man giver jo noget af sig selv. Jeg hader begravelser ... Altså, jeg vil ikke sidde der med tårerne sprøjtende ud af øjnene foran en familie, der har mistet. Altså, jeg kæmper jo, så det kunne da være meget rart, hvis de (ledelsen) kom og sagde: "Det var sgu meget godt, du gjorde det", ikke? Jeg tror, det faktisk ville være det perfekte, det var, hvis man fik anerkendelsen for det, man også gør" (Mille, lærer).

Som læreren Mille beskriver i citatet, kan ledelsens anerkendelse være vigtig – særligt når man står i uvante og udfordrende situationer. Det er vigtigt for medarbejdernes oplevelse af at være støttede i deres arbejde i krisesituationer, der ofte – som Mille beskriver – kræver, at man giver noget af sig selv. Derudover er ledelsens indstilling til og egen brug af sorghandleplanen en vigtig faktor, når det gælder skolens håndtering af sorg og krisesituationer (jf. Mehlby & Ringmose 2004 om ledelsens betydning for god skolepraksis). Hvis skolens ledelse selv følger sorghandleplanens vejledninger, tager ansvar for skolens indsats, uddelegerer opgaver og følger op på sine medarbejders arbejde, så følger lærerne i højere grad også selv handleplanens vejledninger.

Ud fra ledelsens indstilling til sorghandleplanen ser det virkelig positivt ud. I spørgeskemaundersøgelsen svarer hele 98 % af de ledere, der har brugt sorghandleplanen, at de oplever den som et brugbart redskab og samtlige ledere i interviewundersøgelsen udtrykker sig positivt over for at have en sorghandleplan.

Interviewene med både ledere og lærere viser dog, at det er meget varieret, hvordan og hvor meget ledelsen selv handler i sorg- og krisesituationer – og om de støtter deres medarbejdere. Nogle ledere tager styringen i processen ved fx at koordinere skolens indsats ved dødsfald og opsøger deres medarbejdere for at følge med i deres arbejde, andre er mere tilbageholdende og undlader at spørge ind til deres medarbejdere. På en af interviewskolerne, der havde været udsat for mange elevdødsfald, tog lederen udgangspunkt i sorghandleplanen, handlede derefter og fulgte op på sine medarbejders arbejde. Lederen tog kontakt til den berørte familie og sørgede bl.a. for, at medarbejdere og elever kunne få støtte via skolepsykologen. Skolens indsats i krisesituationer fremstod koordineret og samlet, og lærerne oplevede sig støttede i deres arbejde.

Anbefaling til skolerne: Ledelsen skal tage ansvar for brugen af sorghandleplanen

Ledelsen skal udføre egne opgaver beskrevet i sorghandleplanen, gå i dialog med de lærere, der er i kontakt med de berørte elever og anerkende det arbejde, lærerne udfører i den forbindelse. Anerkendelse kan i sin simpleste form komme til udtryk ved, at man spørger ind til forløbet eller situationen med oprigtig interesse.

Indtil videre har denne del af kapitlet centreret sig om, i hvilke tilfælde skolerne bruger deres sorghandleplan, hvad der motiverer de ansatte til at bruge den og hvilken betydning ledelsen har for skolens brug af sorghandleplanen. I det følgende vil det beskrives, hvordan de ansatte bruger sorghandleplanen – og hvad sorghandleplanen kan gøre ved de ansattes handlinger.

Sorghandleplanen som grænsebryder

"Det, der betyder rigtig meget, det er, når der står "I løbet af tre dage eller en uge, så kontakter man familien for at besøge hjemmet". Hvis ikke det stod i omsorghandleplanen, jamen, så tror jeg, at så kommer den der berøringsangst, og så begynder man at finde på undskyldninger for, hvorfor man skal lade være, ikke også? ... Så der støtter den (sorghandleplanen) jo rigtig, rigtig meget" (Jakob, leder).

Jakob beskriver i citatet, hvordan sorghandleplanens beskrivelse af, at han som leder skal kontakte familien, får ham til at trodse sin berøringsangst. Den skriftliggjorte beslutning oplever han som en forpligtelse, der gør, at han handler ud over det, han ellers ville gøre.

Også Bo, som er lærer, fortæller under interviewet, at han i sorghandleplanen har læst, at man ikke skal have berøringsangst, og at man skal forsøge at lytte uden nødvendigvis at sige så meget. Han har *"skrevet det bag øret"* og har forsøgt det i tilfælde med elever, der har mistet en forælder. Hans fortælling vidner om, at han hverken finder det nemt eller naturligt – men at han på baggrund af, hvad han har læst, handler udover det, han ellers ville gøre.

Handleplanen kan medvirke til, at de ansatte handler på trods af deres berøringsangst

Selv i tilfælde, hvor ansatte selv har været med til at skrive sorghandleplanen, kan de komme i tvivl om, hvorvidt de fx skal besøge hjemmet. Sorghandleplanen kan medvirke til, at de alligevel gør det. Jonas, der er lærer og har været med til at skrive skolens sorghandleplan, fortæller:

"... En elev havde en kræftsyg mor. Hvor vi så tog hjem og besøgte hjemmet og talte med dem derhjemme. Det var faktisk rigtig godt. Vi var i tvivl, om vi ville gøre det, men vi anbefaler det i planen, og det er måske det, der får sendt en af sted. Det virkede rigtig godt på både faderen og på drengen, som vi havde i skolen, og hele familien" (Jonas, lærer).

Sorghandleplanen kan altså medvirke til, at de ansatte handler på trods af deres berøringsangst. Sorghandleplanen kan også medvirke til, at ansvaret for de ansattes handlinger ikke ligger på den enkeltes skuldre, men er et fælles ansvar. Det vil følgende afsnit vise.

Pointe: Handleplanen kan få ansatte til at bryde berøringsangst

Handleplanen kan få de ansatte på skolerne til at handle ud over, hvad vedkommende ellers ville have gjort.

Sorghandleplanen som fælles moralsk ansvar

"Noget af det, der har hjulpet mig lidt er; "Skal jeg tage hjem til familien, skal jeg sørge for, at der bliver sendt en blomst?" ... Det er fedt, at man ikke skal til at mærke efter, er det nu rigtigt eller forkert, fordi den beslutning er taget. Slut. Det gør du bare. Det synes jeg, der er en stor støtte i" (Anne Mette, lærer).

Anne Mettes beskrivelse peger på, at sorghandleplanen kan være med til, at svære beslutninger ikke skal træffes af den enkelte lærer i en krisesituation. Beslutningerne er blevet taget i forbindelse med sorghandleplanens tilblivelse eller opdatering og er distribuerede til sorghandleplanen. Det kan være befriende, fordi det derfor ikke ligger på den enkeltes skuldre at skulle træffe et valg i situationen, eftersom valget er truffet i fællesskab forud for hændelsen. Det kan være en lettelse for de ansatte, da beslutninger i krisesituationer kan opleves som tunge moralske valg – også beslutninger som at sende en blomst, som i andre sammenhænge kan synes ubetydelige.

Handleplanen kan tage et moralsk ansvar fra den enkeltes skuldre

Som Anne Mette fortæller, skal hun ikke mærke efter om det, hun gør, er rigtigt eller forkert. Den moralske beslutning er ekstern, *den er i sorghandleplanen*. Dermed bliver der også taget et moralsk ansvar fra den enkeltes skuldre. Det er fællesskabet, der vedtog sorghandleplanen, der bærer ansvaret. Forudsætningen for det er, at sorghandleplanen er forankret på skolen og derved er et udtryk for skolens fælles vejledninger. Hvis ikke det er tilfældet, kan vejledningerne i sorghandleplanen ikke på samme måde repræsentere et fælles moralsk ansvar.

Anne Mette beskriver yderligere i interviewet, at idet beslutningen om at skulle tage til familien er taget, kan hun bruge energien på at handle frem for på at træffe et valg eller være i tvivl om, hvad hun skal gøre.

Mangelfulde handlingsvejledninger i sorghandleplanen kan gøre medarbejderne tvivlrådige

Når ansatte omvendt oplever, at sorghandleplanen mangler vejledning, kan beslutningen og ansvaret komme til at ligge på den enkelte medarbejders skuldre. Interviewene vidner om, at det kan opleves som en stor udfordring, når det er i situationer med tab og krise, hvor mange i forvejen føler sig på gyngende grund og er bange for at træde ved siden af og handle 'forkert'.

Eksempelvis manglede to informanter anbefalinger om, hvorvidt de skulle deltage i en elevs forælders begravelse. Det ene eksempel er beskrevet i fortælling 3 i slutningen af denne del af kapitlet. Her bliver det beskrevet, hvordan læreren Dorte mangler viden om, hvorvidt hun skal deltage i sin elevs forælders begravelse. Hun vælger ikke at deltage, hvilket hun fortryder – også mange år efter.

Anbefaling til skolerne: Teksten i sorghandleplanen skal indeholde konkrete handlingsvejledninger, være utvetydig og baseret på fælles beslutninger

Vejledningerne i handleplanerne skal være baseret på fælles beslutninger, så valget og det moralske ansvar ikke kommer til at ligge hos den enkelte ansatte. Sørg for som minimum at have vejledninger for, hvordan de ansatte skal forholde sig til hjemmet i tilfælde af dødsfald: hvilken form for kontakt, om der skal sendes blomster og afklaring af deltagelse i begravelse. Da sorghandleplanernes indhold kan tolkes forskelligt alt efter situation, læserens forudsætninger mm, er det centralt, at teksten holdes på et så konkret niveau som muligt og er baseret på fælles diskussioner af ord og begreber, der har et bredt fortolkningsgrundlag. Se sorghandleplanen igennem og vurder om den enkelte vejledning er så konkret og tydelig, at den kan stå alene uden forklaring.

Et tilsyneladende paradoks

Der er dog en dobbelthed i medarbejdernes beskrivelser af sorghandleplanens vejledninger, som kan komme til at fremstå som et paradoks: På den ene side bliver det beskrevet som befriende, at man kan undlade at 'tænke' og 'mærke efter', fordi beslutningerne er truffet. På den anden side giver informanterne også klart udtryk for, at sorghandleplanen aldrig må blive brugt tankeløst og løstrevet fra den enkelte elev. Marlene, som arbejder som pædagog i en specialklasse, beskriver dobbeltheden. Hun har en elev, Marie, der netop har mistet sin far. Da Marlene under interviewet skildrer situationen, hvor hun skulle fortælle klassen, at Marie har mistet sin far, siger hun: "*Ja, gid de kunne lave en manual, hvor der ordret stod: "Nu skal I bare høre, hvordan (man skal sige, at en elevs far er død)", altså. Men det var jo et eller andet sted mig selv, jeg kendte gruppen, så jeg skulle finde ud af, hvordan er det, jeg bedst muligt får fortalt om det her"*.

Marlene udtrykker i sin udtalelse dobbeltheden; på den ene side at ønske sig en opskrift, der kunne følges slavisk og på den anden side erkende, at det først og fremmest er hendes egen erfaring og føling med klassen, der må styre.

Følgende afsnit vil omhandle de ansattes oplevelser af at finde balancen mellem sorghandleplanens vejledninger og ens egen fornemmelse for situationen.

En balance mellem at følge sorghandleplanen og situationen

"I stedet for hele tiden at forholde os til dokumentet, så forholder vi os faktisk til Peter.... Sådan lidt krukke eller lidt skævt formuleret, så kan man sige, jamen, det vigtigste er Peter. Det er ikke, at vi overholder en eller anden plan". (Asger, lærer)

Der var en forståelse blandt både lærere og ledere, som gik igen: Det må aldrig være sorghandleplanen, der er den primært styrende for, hvordan man handler i en krisesituation. Som udgangspunkt må man forholde sig til barnet, familien og situationen. Det betyder, at man ind imellem må handle anderledes end, hvad sorghandleplanen anviser.

*"... det vigtigste er Peter. Det er ikke, at vi overholder en eller anden plan".
Asger, lærer*

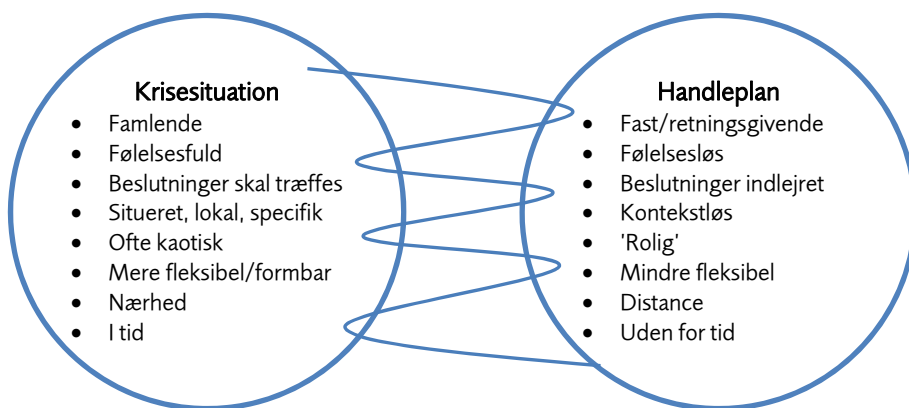
Når en respektfuld handling er ikke at handle

Jakob, som er leder på en af skolerne i interviewundersøgelsen, fortalte om en elev fra skolen, der døde i et trafikuheld. Efterfølgende havde han kontaktet familien, som det stod i skolens sorghandleplan. Moren var meget insiste-

rende i forhold til, at familien ikke ønskede skolens deltagelse i begravelsen eller deres hjælp fremover. Om det sagde Jakob:

"Og det tænker jeg, det er man nødt til at respektere. Og det er der, hvor jeg mener, at man ikke bare kan sige: "Så skal vi til den begravelse, for det er godt". Det er jo altså ikke sikkert, det er godt. For sådan er familier jo så forskellige. Det kan så godt være, at man kan vurdere på, at det havde nu nok været godt for dem alligevel, hvis de havde sagt ja til det, men i situationen er man nødt til at respektere, hvad de siger".

Det kan virke som et paradoks, at de ansatte på den ene side ønsker retningslinjer, som de kan handle efter uden at skulle tænke for meget samtidig med, at de giver udtryk for, at handleplanen aldrig må blive brugt 'tankeløst'; løstrevet fra det enkelte barn og den konkrete sammenhæng. Det peger på, at der generelt må ske en vekselvirkning mellem at støtte sig til sorghandleplanen og lytte til situationen – altid med udgangspunkt i den enkelte elev og familie. I figur 1 er hhv. handleplaner og krisesituationers karakteristika beskrevet. Figuren er lavet ud fra informanternes beskrivelser af, hvordan det opleves at være i en krisesituation, og hvad handleplanen kan. Det er arketyperiske karakteristika. Virkelighedens krisesituationer og sorghandleplaner er mere komplekse end, hvad figuren viser. Men figuren kan illustrere, hvordan sorghandleplanen kan understøtte på mange forskellige niveauer og måder.

Figur 1: Handleplaner og krisesituationers karakteristika

Den bølgede linje mellem cirklerne indikerer, hvordan det kan være en fordel at veksle mellem situationen og sorghandleplanen, så hverken handleplanens kontekstløse anbefalinger eller krisens kaotiske præg bliver styrende for ens handlinger.

Anbefaling til skolerne: Hav en fast tovholder, der har lov til at følge op på de øvrige ansattes arbejde i forbindelse med børn i sorg

For at sikre en sparringspartner til den lærer, der bruger sorghandleplanen og styrke skolernes brug af handleplanen på længere sigt, vurderes det fordelagtigt at skolerne har en fast tovholderfunktion. Tovholderen kunne være en AKT-lærer (Adfærd, Kontakt og Trivsel), der i forvejen har trivselstimer, og derfor kan fordele tiden fleksibelt og tilpasse opgaver og tid efter behov. Det skal være en del af vedkommendes arbejdsbeskrivelse. Vedkommende skal kunne give sparring til sine kollegaer og have tilladelse til at følge op på deres indsats, når der har været dødsfald eller alvorlig sygdom. Funktionen skal overdrages, når vedkommende stopper.

Opsamling: Skolernes brug af sorghandleplanen

Denne del af resultaterne har præsenteret, hvordan og i hvilken udstrækning skolerne bruger deres sorghandleplaner.

Der er 76 % af skolerne, der har brugt deres sorghandleplanen inden for de sidste fem år. De skoler, der ikke har brugt den, forklarer det næsten udelukkende med, at der ikke har været tilfælde af dødsfald inden for den periode. Sorghandleplanen opleves som et relevant redskab, når de ansatte oplever at stå i en usædvanlig situation, særligt dødsfald, hvor de føler sig på gyngende grund. Sorghandleplanen kan i de tilfælde fungere som et retningsgivende redskab, der kan give en oplevelse af ro. Alvorlig sygdom og skilsmisse opleves af de ansatte som mere hverdagslignende situationer, hvor de ikke har samme behov for at gribe til et konkret redskab. De ansatte fremhæver entydigt, at det er vigtigt at holde en balance mellem at følge sorghandleplanens anvisninger og ens kendskab til den konkrete familie og situation, man står i.

Når sorghandleplanen er forankret på skolen, kan den tage et moralsk ansvar fra de ansattes skuldre, da ansvaret ligger hos medarbejderfællesskabet, der har truffet beslutningerne om sorghandleplanens indhold. Herudover kan sorghandleplanens vejledninger medvirke til, at de ansatte bryder deres berøringsangst og handler udover, hvad de ellers ville have gjort.

FORTÆLLING 3: AT BRUGE SORGHANDLEPLANEN TIL AT SØGE VIDEN

Dorte er klasselærer for 3.a. Midt i en time med klassen bliver hun ringet op af Elias' far. Han fortæller, at Elias' mor har været involveret i en ulykke. Hun overlever nok ikke. Dorte begynder at græde af forskrækkelse. Elias selv er der ikke, men flere af de andre elever bryder sammen. Dorte ringer til tre forældre fra klassen og beder dem om at komme. Hun har brug for nogen, der kender børnene, som kan holde om dem. Tre forældre kommer til og hjælper med at trøste. Børnene falder til ro, og de voksne får talt om, hvad de nu skal gøre. Dorte går efter timen på kontoret og finder skolens sorgmappe. Hun har behov for viden. Hun finder sorghandleplanen med information om, hvordan det er for børn i forskellige aldre at miste, hvordan man skal anvende børnenes eget sprogbrug, når man taler med dem, gode råd til venner og stadieteorier om sorg. Det er en hjælp. Men hun vil gerne vide mere, end der står. Derfra læser hun ikke i sorghandleplanen.

I klassen får de talt om det at miste, om følelser og tanker, og de skriver et brev til Elias. Det føles rigtigt at gøre. Dorte er tvivl om, hvorvidt hun skal tage med til begravelsen. Der står ikke noget om det i sorghandleplanen. Hun er sørgmodig og ked af det på Elias' vegne, men hun er ikke i personlig sorg. Hvad kan hun bidrage med? Skal hun som lærer deltage? Hun føler, at hun mangler professionel støtte og vejledning fra nogen, der ikke kender til skolen: kultur, men nogen, der kan referere til undersøgelser og fortælle, om det er godt at deltage i begravelsen. Hun ville gerne have haft en hotline, hun kunne ringe til. Hun tager ikke med til begravelsen – et valg hun siden fortryder. Hun ville gerne have kunnet dele oplevelser med Elias.

Efter en måned med trivselsprojektet og samtaler om det at miste er klassen rykket tæt sammen. Dorte føler, at skolen har formået at blive et redningssted, et samlingssted. I de efterfølgende år læser Dorte, hvad hun kan finde. Læser om, at man ikke skal fortælle om hændelsen, at man skal bringe den afdøde frem. Hun nævner moren når det falder naturligt. Giver Elias et brev, hun finder, som moren har skrevet til hende om Elias. Den seneste tid har hun ikke nævnt moren. Hun glemmer det, og når hun mindes det, føler hun ikke, at der er grund til at nævne hende. Moren skal ikke bruges til noget, det ska være autentisk. Hvordan gør man det? Og hvad skal hun gøre, når Elias afviser hende? Dorte føler, at hun mangler viden om, hvordan man handler i det længerevarende forløb. Til gengæld har erfaringer fra Elias' mors død bragt Dorte erfaringer, hun har brugt, når andre elevers bedsteforældre er døde, når deres forældre er blevet skilt eller når de skulle flytte fra deres gamle hjem. Dorte føler, at hun er blevet mere omsorgsfuld.

Del III: Skolernes brug af sorghandleplanen i forløbet efter en krise

- *Denne del af evalueringen viser, hvordan sorghandleplanen bliver brugt af skolerne i forløbet efter en krise*

Handling i det længerevarende forløb

I denne del af kapitlet vil fokus være på, hvordan skolerne bruger deres sorghandleplan i forbindelse med det forløb og den sorg, der følger en krise.

Indledningsvist vil sorghandleplanernes indhold om tiden efter en krisesituation blive beskrevet for at vise, hvilke rammer sorghandleplanerne giver medarbejderne for have fokus på og kunne støtte et barn i sorg over tid. Herefter vil lærernes forskellige forståelser af sorg blive præsenteret, og til slut vil brugen af sorghandleplanerne i forløbet efter en krise afdækkes.

Sorghandleplanernes indhold om tiden efter en krisesituation

For at give et indblik i de rammer, som sorghandleplanerne skaber for, at lærerne kan handle i tiden efter en krise, vil dette afsnit fokusere på indholdet af sorghandleplanernes skriftlige vejledninger om tiden efter en krise.

Det opfølgende perspektiv er ikke dominerende i sorghandleplanerne

Der er 67 % af sorghandleplanerne fra spørgeskemaundersøgelsen, der indeholder beskrivelser af, hvad skolen kan gøre på længere sigt for elever i sorg. Beskrivelserne handler primært om, at skolen skal blive ved med at have kontakt med hjemmet og/eller have opfølgende samtaler med eleven. Tallene fra spørgeskemaet indikerer altså, at en stor del af sorghandleplanerne inddrager tiden efter en krise. Når man ser på indholdet i sorghandleplanerne er vejledningerne om opfølgning dog generelt meget kortfattede og mangler konkrete og uddybende beskrivelser.

Der er få og mangelfulde vejledninger i sorghandleplanerne om, hvad de ansatte kan gøre i tiden efter krisen for børn i sorg

Sorgreaktioner i sorghandleplanerne er beskrevet som kronologiske faser

En anden måde, hvorpå det vurderes, at sorghandleplanerne kan skabe rammer for, at de ansatte bliver opmærksomme på sorgens fortsatte betydning, er beskrivelser af de følelsesmæssige aspekter ved sorg og tab. Heri er et længere tidsperspektiv indlejret, da beskrivelserne ofte henviser til de følelser, der følger i tiden efter et dødsfald.

I spørgeskemaundersøgelsen svarer 51 % af skolelederne, at deres sorghandleplan inkluderer sorgreaktioner. Blandt de 45 læste sorghandleplaner er der 26 planer, svarende til 58 %, der inkluderer, et *følelsesmæssigt aspekt*, som fx beskrivelser af børns sorgreaktioner og hvordan de voksne kan håndtere sorgudtrykket.

Af de sorghandleplaner, der beskriver sorgreaktioner, er det de færreste, der er grundige i deres fremstillinger, og de gengiver primært sorgreaktioner som kronologiske faser; "chokfase, reaktionsfase, bearbejdningsfase, nyorienteringsfase".

51 % af skolelederne svarer, at deres plan inkluderer sorgreaktioner

Det læner sig op af en spørgeskemaundersøgelse fra 2012, hvor 77 % af de deltagende 967 lærere svarer, at børns sorg typisk går gennem en serie af specifikke stadier (Lytje 2012:75-76).

Udfordringen ved fremstillingen af sorg som faser er, at sorg kommer til at fremstå som et fastlagt fremadskridende forløb gennem forskellige reaktioner, der har en 'naturlig' afslutning. Derudover beskriver de kronologiske faser, gengivet i sorghandleplanerne ikke, hvordan relationen til den afdøde bliver ved med at være der og udvikles for barnet under forandrede omstændigheder. Det, viser nyere forskning, er centralt for at forstå sorg (fx O'Connor 2006; Guldin 2010; Karpatschof 2002; Hartmann 2011). Nyere psykologisk sorgteori beskriver, modsat stadieteorien, sorg som en dynamisk proces, og den afdødes fortsatte nærvær bliver i højere grad inddraget. *Tosporsmodellen* beskriver eksempelvis en vekselvirkning mellem at beskæftige sig med minder om den afdøde og at orientere sig mod det praktiske omkring livet uden afdøde (O'Connor 2006, Guldin 2010). Det kan suppleres med Klass et al.s (1996) opgør med den freudianske idé om, at relationen mellem den efterladte og den afdøde skal brydes for, at den efterladte kan 'komme videre'.

Anbefaling til OmSorg: Lav målrettet kommunikation og formidling om sorgens fortsatte betydning

For at ruste lærere til at kunne støtte børn i sorg i længere tid efter en krise, vil et første skridt være at formidle lettilgængelig viden om sorg, der illustrerer sorg mere dynamisk end faseteoriene. Det kunne være med udgangspunkt i tospors-modellen. Der skal lægges vægt på, at sorg er en proces, hvor den afdøde vil vedblive med at have og få ny betydning for barnet i mange år. Der kan lægges vægt på, hvordan det kan inddrages i skolesammenhæng.

Forskellige holdninger til om opfølgning og sorgreaktioner skal inkluderes i sorghandleplanen

Det er ikke alle ansatte, der mener, at sorghandleplanen skal indeholde en vidensdel med eksempelvis informationer om sorgreaktioner. Nogle informanter gav udtryk for, at en sorghandleplan udelukkende skal indeholde instrukser for, hvad man skal gøre i tilfælde af sorg og krise. Dvs. handlinger af mere praktisk karakter; *send blomster, deltag i begravelsen, ring til familien* osv. Også i spørgeskemaet skriver mange af respondenterne som bemærkning til spørgsmålet om, hvorvidt deres sorghandleplan indeholder sorgreaktioner, at de har valgt at lade sorghandleplanen udelukkende være handlingsorienteret, og i stedet henviser til informationer om sorgreaktioner, børns forståelser af døden, og hvordan man som voksen kan håndtere sorg i andet materiale.

Interviewmaterialet viser dog, at informanter, der har adgang til sorghandleplaner, der inkluderer beskrivelser af sorg og sorghåndtering, oplever dem som nyttige informationer og i forskellig grad benytter sig af dem. Sorghandleplanen på en af skolerne fra interviewundersøgelsen består af en klassisk handleplan med handlingsvejledninger og en uddybende vidensdel, bl.a. med beskrivelser af sorgreaktioner. Om det siger læreren Asger:

"... Vilje kan man have nok så meget af, men man skal også have viden. Og det synes jeg, det er det, den (planen) kan ... Der skal ligesom være et teoretisk fundament, som man handler ud fra" (Asger, lærer).

Anbefaling til skolerne: Inkluder en vidensdel i sorghandleplanen adskilt fra handlingsvejledning

Den første del af sorghandleplanen kan gå på de mere kriseprægede 'her-og-nu'-anvisninger, så de ansatte i en måske kaotisk situation kan få enkle og klare handlingsvejledninger. Den anden del kan indeholde mere uddybende informationer om fx sorgreaktioner, samtaleteknikker, forslag til, hvordan man kan rådgive klassekammerater, bud på samarbejde med hjemmet, beskrivelser af sorggrupper i området og henvisninger til øvrigt materiale og informationsøgning. De to dele skal være klart adskilte og deres formål skal fremgå tydeligt. Forudsætning for det er, at sorghandleplanen jævnligt bliver gennemgået, så den nyeste viden kan integreres.

Lærernes forskellige forståelser af sorg

Dette afsnit vil vise nogle af de forskellige forståelser af sorg, der kom frem i interviewene med lærerne på skolerne. Lærernes forståelse af sorg betragtes som en del af grundlaget for, hvordan de kan støtte et barn i sorg over tid.

Interviewene viser, at der er stor grad af variation på lærernes forståelser af sorg, hvoraf nogle læner sig op af fase teoriernes fremstilling af sorg. Fx beskriver læreren Bo om, hvordan han er usikker på, om han "fastholder" sorgen hos en elev, der har mistet en far for omtrent et år siden ved at tale med hende om den afdøde far:

"Hvor meget fastholder man dem i den sorg ved at blive ved med at snakke med dem om det, hvor man så kan sige, at skal man ikke bare blidt skubbe på, så de kommer lidt videre? ... Det, syntes jeg, kan være svært at finde den balance der: Hvornår skal man stoppe op og lytte, for det dukker selvfølgelig op i hendes bevidsthed en gang i mellem. Hvor meget skal man skubbe på, og hvornår skal man gøre det? Det, synes jeg, kan være svært" (Bo, lærer).

De lærere, der selv havde haft tab inde på livet havde generelt en forståelse af, at sorg er en (livs)lang, der vedbliver med at have betydning. Kirsten, der er lærer og tovholder på sorghandleplanen på den skole, hvor hun arbejder, har privat oplevet et alvorligt tab tæt på. Hun fortæller:

"Jeg tror, at hvis man ikke har oplevet døden tæt på, så har man ikke det samme forhold til det. Alting bliver jo aldrig det samme igen, når sådan noget sker" (Kirsten, lærer).

I interviewuddraget med Bo fremgår også Bos tvivl om, hvordan han skal håndtere elevens sorg. Langt de fleste lærere oplever det som en udfordring at støtte et barn i sorg over tid. Også blandt de lærere, der opfattede sorg som en lang proces og ønskede at blive ved at tale med deres elever om tabet, kunne det opleves som en stor udfordring at gøre det. Evalueringen peger på, at der på skolerne mangler viden om og konkrete redskaber til at kommunikere om tabet med et barn, der har mistet.

Succeskriterium:

Lærerne formår – som minimum – at tage kontakt til/tale med den 'sorgramte' om tabet – også over tid (så længe eleven er på skolen)

Resultat:

Delvist indfriet

Pointe:

Der mangler viden om og konkrete redskaber til at kommunikere om tabet med et barn, der har mistet

Anbefaling til OmSorg: Vis konkrete måder, hvorved lærerne kan støtte børn i sorg i det længerevarende forløb efter en krise

For, at lærerne skal opleve mere sikkerhed i forhold til, hvorvidt, hvornår og hvordan man som lærer kan tale med et efterladt barn om sorgen og tabet, vurderes det at være en fordel at udvikle forslag til helt konkrete måder, hvorpå det kan gøres. Basis skal være en opdateret viden om sorg og udgangspunktet må altid være relationen mellem lærer og elev. Det vil være en god idé at have differentierede metoder, der kan tilpasses forskellige typer af lærere og lærer-elev-relationer. Det kan kommunikeres som en del af nyhedsbreve eller i materialer om videreudvikling af sorghandleplanerne.

De ansattes brug af sorghandleplanerne i tiden efter en krise

Som beskrevet i den forgående del af kapitlet vil den primære motivation for at bruge sorghandleplanen ofte være, at der er en hændelse, der går udover det sædvanlige. Det er i særdeleshed i forbindelse med dødsfald, at de ansatte kan opleve at være på gyngende grund og føle et behov for at gribe efter en håndgribelig hjælp. Når den umiddelbare krise er overstået – hvilken rolle har sorghandleplanen da? Og hvilken motivation har de ansatte for at søge den?

Sorghandleplanen forpligter sjældent ud over selve krisesituationen

Informanternes fortællinger viser, at i en krisesituation her og nu er der ofte retningslinjer, de ansatte forventes overholde; fx ikke at sende børnene hjem til et tomt hjem efter de har fået besked om et dødsfald. Men det efterfølgende arbejde er generelt ikke forpligtende på samme måde.

Birgit, som er lærer, beskrev under interviewet, hvordan nogle kollegaer for nogle år tilbage ikke ønskede at tale om en forældres død i fællesskab i klassen efter selve dødsdagen. Hun havde oplevet det som meget frustrerende, men følte ikke, at hun havde mandat til at blande sig og trumfe sine kollegaers beslutning. Lederen på skolen er af den opfattelse, at man ikke kan tvinge folk til at følge sorghandleplanen – ud over konkrete handlinger på selve dagen for et dødsfald. Birgit reflekterede under interviewet over det og sagde:

"... Hvis man ikke selv har lyst eller synes, det er for svært, så kunne jeg egentlig godt tænke mig – men det skal være en lederbeslutning, det skal være oppefra, der skal siges: "I skal: Vi har det sådan, at man skal snakke om de ting, have et lille forløb" ... Og det kunne jeg nok godt tænke mig, at det blev lidt mere obligatorisk"(Birgit, lærer)

Der kan altså ligge en udfordring i den manglende forpligtende status sorghandleplanen har for en aktiv brug af sorghandleplanen, når den umiddelbare krise er ovre. Det alene udgør dog ikke hele udfordringen. Som beskrevet i den forgående del af kapitlet vil den primære motivation for at søge til sorghandleplanen ofte være, at der er en hændelse, der går udover det sædvanlige. Det er i særdeleshed i forbindelse med dødsfald, at de ansatte kan opleve at være på gyngende grund og føle et behov for at gribe efter en håndgribelig hjælp. Lærerne kan, som beskrevet, til stadighed opleve usikkerhed og tvivlrådighed i forhold til, hvordan de med tiden skal forholde sig til en elev, der har mistet. Men evalueringen viser også, en skoledag samtidig er fuld af mange andre udfordringer og opgaver, der ikke 'akut' kalder på en skriftlig handleplan.

Succeskriterium:

De ansatte føler sig forpligtede til at handle på baggrund af sorghandleplanen – over tid

Resultat:

Ikke indfriet

Pointe:

Handlingsvejledningerne for, hvad der kan gøres på sigt, er ikke formelt forpligtende som nogle vejledninger i en krise er

Sorghandleplanen opleves som et redskab til krise snarere end til sorg

Samlet viser evalueringen, at sorghandleplanens primære anvendelse og dens største styrke er i tiden i og lige omkring et dødsfald. Dens konkrete vejledninger kan give retning, ro, nødvendig distance og handlekapacitet i en kaotisk situation. Projekt OmSorg skriver selv som et slags motto for handleplanen, at den er til brug: "Når det, der ikke må ske, sker" (Bøge et al. 1998). Og sorghandleplanen bliver netop opfattet og brugt på skolerne som et redskab, når krisen *sker*, men ikke i samme grad, når krisen *er sket*. Indlejret i sorghandleplanens styrke ligger også udfordringen i dens brug, når det gælder at have fokus på sorgens fortsatte betydning i hverdagen. Sorghandleplanen som redskab taler ikke på samme måde til brug i hverdagen, som den gør til brug i krisen.

Handleplanen bliver opfattet og brugt som et redskab, når krisen sker, men ikke i samme grad, når krisen er sket

Anbefaling til OmSorg: Støt skolerne i arbejdet med at få en fast tovholder ved at konkretisere tovholderens rolle og omkostninger

En fast tovholder på sorghandleplanen vil kunne være med til at motivere lærerne til at have et fortsat fokus på børn i sorg over tid og jævnlige gennemgå sorghandleplanen. Det vil hjælpe aktører fra skolerne med at arbejde for en fast tovholderfunktion, hvis de får en beskrivelse af de opgaver, der kan ligge under funktionen og et forventningsskøn over minimum timer, der skal tildeles, og dermed de omkostninger, det kan forventes at have. Der kan også arbejdes politisk for sagen. Hvis beslutninger kommer fra kommunerne er det ikke op til den enkelte skoleleders holdninger og prioriteringer. Danmarks Lærerforening kunne være en samarbejdspartner.

Opsamling: Brugen af sorghandleplanen i tiden efter en krise

Denne del af kapitlet har haft fokus på brugen af sorghandleplanerne i forløbet efter en krise. De mest centrale pointer vil blive opsamlet i det følgende.

Evalueringen viser, at en overvejende del af sorghandleplanerne inkluderer beskrivelser af, hvad lærerne kan gøre efter en krise. Ved gennemlæsning af handleplanerne viser det sig dog, at vejledningerne herom generelt er mangelfulde. Derudover opleves sorghandleplanernes vejledninger om tiden efter en krise ikke forpligtende på samme måde som i en krisesituation.

Sorg beskrives i sorghandleplanerne primært som kronologiske faser, hvilket kan føre til en forståelse af sorg som et fastlagt forløb med en naturlig afslutning. Dette står i modsætning til nyere forskning og psykologiske teorier, der beskriver sorg som en dynamisk proces og som har fokus på en fortsat relation til den afdøde.

Det er vist, at lærernes forståelser af sorg er meget varierede og spænder fra en forståelse af at barnet skal 'skubbes videre' til, at sorg er en livslang proces. De fleste af lærerne – uanset deres forståelse af sorg – oplever det som en udfordring at støtte et barn i sorg i længerevarende tid efter et dødsfald.

Kapitel 5: Evalueringsmodel og -metoder

Evalueringsmodel og -forløb

Evalueringen er en proces- og målopfyldelsesevaluering, der har et formativt sigte. Procesevaluering er ofte beskrevet som værende en del af et projekt eller programs indledende proces/implementeringsfase (fx Mørch 2008:137; Weiss 1998:32). Denne evaluering er igangsat 15 år efter, at Projekt Omsorg udformede idékataloget til omsorgshandleplanerne, og de første skoler fik tilsendt idékataloget for dernæst selv at udforme og implementere egne sorghandleplaner. Den proces, der derfor evalueres, er skolernes fortløbende arbejde med at benytte handleplanerne. Målopfyldelsesdelen skal forstås som den del af evalueringen, der går på at vurdere om handleplanernes brug sker i forlængelse af de ønsker, Projekt OmSorg har hertil (jf. Weiss 1998:31, 337-338). Succeskriterierne for skolernes brug af sorghandleplanerne er knyttet hertil. Den formative del af evalueringen har til formål at komme med anbefalinger til, hvilke udviklingsmuligheder, der er for hhv. skolerne selv og Projekt OmSorg til at forbedre og videreudvikle skolernes brug af sorghandleplanerne (jf. Weiss 1998:31).

Dataindsamlingsmetoder

I de følgende afsnit vil evalueringens forskellige metoder blive beskrevet. For at fokusere evalueringen og skabe grundlag for at vurdere skolernes indsats, blev Per Bøge og Jes Dige, som er hovedforfattere til idékataloget, interviewet. Idékataloget og dele af Projekt OmSorgs øvrige materiale til skoler blev læst. Ud fra interviews og det skriftlige materiale blev succeskriterier for skolerne brug af handleplanerne og herefter rettet til på baggrund af dialog med Per Bøge, der også er evalueringens bestiller.

Desk study – gennemgang af 45 skolers sorghandleplaner

45 sorghandleplaner fra forskellige folkeskoler blev udvalgt ved at gøre følgende: På søgemaskinen google.com søgtes på hhv. *sorghandleplan skole* og *sorg- og krise skole*. Handleplanerne blev i første omgang valgt i den rækkefølge, de forekom på søgningen. Herefter blev der skelet til, hvilken region skolen var i og hvilken størrelse skolen havde ud fra elevtal. Målet var at få ni handleplaner fra forskellige skoler fra hver region i varierende skolestørrelser (den gennemsnitlige skolestørrelse er 414 elever pr. skole)⁸.

⁸ Internetkilde 3

I alt 45 handleplaner blev nærlæst og analyseret ud fra succeskriterierne. Hver handleplan blev først læst igennem, dernæst blev den gennemgået i forhold til kriterierne, hvilket blev anført i et skema. Derudover blev anført en generel kommentar, som opsummerede handleplanen. Slutteligt blev sorghandleplanerne sammenlignet, og der blev lavet en samlet analyse.

18 interviews med lærere og ledere

Ud fra læsning og kategorisering af de 45 handleplaner fundet på nettet blev i alt ti skoler kontaktet pr. brev eller mail og spurgt, om de ville deltage i undersøgelsen. Skolernes sorghandleplaner fordelte sig inden for de forskellige fundne kategorier i evalueringens desk study (*ugrundig, grundig, meget grundig og uden for kategori*). Det var således i udvælgelsen af skoler til interviews handleplanernes karakter, snarere end skolernes geografiske placering og størrelse, der var afgørende for udvælgelsen. Tre skoler ønskede ikke at deltage. Syv af skolerne takkede ja til deltagelse.

Der blev udført i alt 18 interviews med 19 informanter på syv skoler i maj-juni 2013. Tolv lærere og syv ledere blev interviewet. Lederinterviewene varede mellem 15 og 30 minutter og lærerinterviewene mellem 50 og 70 minutter.

Skolenavn	Region	Størrelse	Organisation	Informanter
Skole 1	Sjælland	Stor (stor matrikel)	Flere matrikler, nyligt fusioneret	Lærer, erfaring
				Lærer, tovholder
				Afdelingsleder
Skole 2	Hovedstaden	Stor	En matrikel	Skoleleder
				Lærer, tovholder
Skole 3	Nord	Stor	En matrikel	To lærere, erfaring
				Skoleleder
Skole 4	Hovedstaden	Stor	En matrikel	Lærer, tovholder
				Lærer, erfaring
				Skoleleder
Skole 5	Syd	Stor (lille matrikel)	Flere matrikler, nyligt fusioneret	Lærer, erfaring
				Lærer, erfaring
				Afdelingsleder
Skole 6	Midt	Lille	En matrikel	Skoleleder
				Lærer, tovholder
Skole 7	Midt	Stor	En matrikel	Lærer, tovholder
				Pædagog ⁹ , erfaring
				Pædagogisk leder

Tabel 1: Oversigt over skoler og informanter i den kvalitative del af undersøgelsen

⁹ Informanten var såkaldt skolepædagog, dvs., at vedkommende deltog i undervisning. Generelt omtales informanterne som lærere.

Interviewet med skolelederen havde fokus på udvikling, implementering og opdatering af handleplanen, ledelsens indstilling til og prioritering af sorghandleplanen og på et overordnet niveau, hvordan planen bruges ledelsesmæssigt. *Interviewet med læreren*, der havde erfaring med et barn i sorg, fokuserede på brugen af sorghandleplanen og de muligheder og begrænsninger læreren oplevede i den sammenhæng. *Interviewet med læreren*, der er tovholder i planen, fokuserede på udvikling, implementering og opdatering af handleplanen, hvordan planen blev brugt i praksis og vedkommendes oplevelser af øvrige ansattes indstilling og kendskab til planen. Alle tre interviews dækkede, hvordan informanterne forestillede sig, at brugen af handleplanerne kunne styrkes¹⁰.

Interviewguiden var struktureret ud fra de opsatte succeskriterier. Interviewene fulgte guiden, så det sikredes, at samtlige temaer var dækket ind i alle interviews. Derudover forfulgtes informanternes svar, når det vurderedes, at det bidrog til nuancering og større forståelse af planernes brug (jf. Kvale 1997:134-135).

Interviewene blev fuldt transskriberede. Herefter blev de gennemlæst, dernæst læst og kodet. Nogle af koderne voksede frem fra materialet, andre var styret af succeskriterierne. Interviewdele med de samme koder blev samlet under samme overskrift. Succeskriterierne blev vurderet ved at indsætte alle kriterierne i et regneark. Hvert punkt blev holdt op i alle interviewene og anført i skemaet.

Spørgeskemaundersøgelse med skoleledere

For at supplere den dybdegående og erfarings- og oplevelsesafsøgende interviewundersøgelse, blev der udført en spørgeskemaundersøgelse, hvis formål var at få et bredere kendskab til skolernes sorghandleplaner og deres brug af sorghandleplanerne. Skemaet var rettet mod én ansat i skolens ledelse med kendskab til sorghandleplanen, og det blev udviklet på baggrund af fundene fra evalueringens desk study og ud fra succeskriterierne for skolernes brug af sorghandleplanerne. Skemaet blev testet blandt fem skoleledere på fem forskellige skoler. Kommentarerne fra de fem respondenter førte til, at spørgeskemaet blev revideret¹¹. Spørgeskemaet blev gennemført i SurveyXact og blev primært udfyldt over telefonen.

Skolerne blev udtrukket som en tilfældig stikprøve, så de er repræsentative i forhold til region, størrelse og type (privat eller folkeskole). Inden for hver region viste størrelse og type sig ligeledes at være repræsentativ. Størrelsen af skoler er baseret på elevtallet (over eller under 414 elever). Skoler, der består af forskellige afdelinger og/eller er på forskellige matrikler fremgår som én

¹⁰ Bilag 2 og 3 viser interviewguides for hhv. lærere og ledere.

¹¹ I bilag 4 er det samlede spørgeskema vedlagt.

skole, og elevtallet/skolens størrelse af det samlede antal af elever fra de forskellige afdelinger. Der er ikke inkluderet skoler, der er udelukkende special-heldagsskoler.

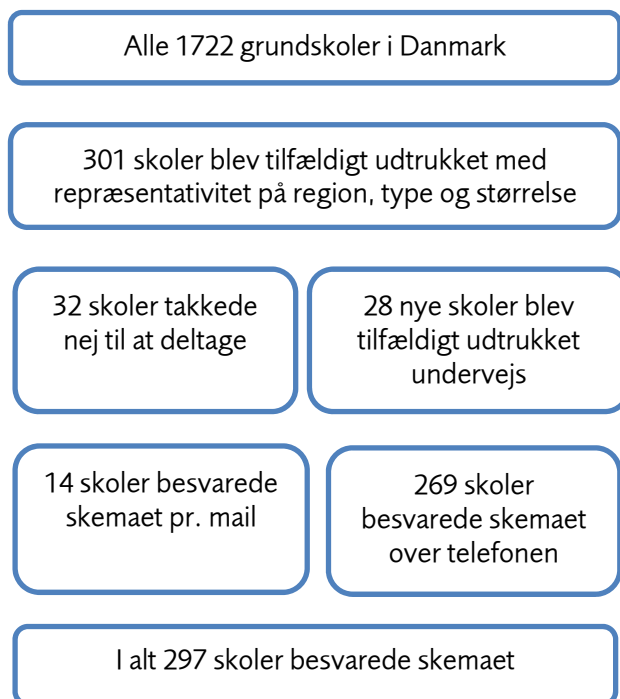

Diagram 7: Flow over udvælgelse af skoler til spørgeskemaundersøgelse

Af de 297 deltagende skoleledere var 53 % øverste skoleleder, 25 % var vice-skoleleder/souschef og 23 % udgjorde andet personale i ledelsesgruppen.

Syv skoler gennemførte svar i maj-juni 2013, resten af dataindsamlingen foregik i august-september 2013.

Analysen af de kvantitative data er udført i SAS 9.3. Test for homogenitet i de beskrivende faktorer er udført ved hjælp af χ^2 -test.

Internetmøde og telefoninterview med lærere

Da de fleste anbefalinger var blevet udfærdiget, blev der afholdt et internetmøde med tre lærere og et telefoninterview med en enkelt lærer¹². De tre lærere i mødet var to tidligere lærerinformanter samt en lærer, som tidligere har haft kontakt med Projekt OmSorg. De kendte ikke hinanden på forhånd. Telefonsamtalen blev foretaget med en lærer fra interviewundersøgelsen.

Samtalerne var udformet som et idéudvekslingsforum, hvor evalueringens foreløbige anbefalinger blev diskuteret og deltagerne bidrog med idéer til, hvordan anbefalingerne kunne realiseres. Metoden var inspireret af fokusgruppemetoder (Halkier 2010). Eksempelvis blev der opfordret til, at deltagerne spurgte til og talte med hinanden, og at de ikke behøvede at nå til enighed. Målet var dog ikke, som ofte i en fokusgruppe, at indsamle viden om de deltagendes oplevelser. Deltagerne blev snarere betragtet som eksperter på skolehverdagen og deres udsagn som input til anbefalingernes formuleringer og indhold.

Internetmødet foregik over Microsoft-programmet Lync. Mødelederen satte undervejs fem forskellige anbefalinger og spørgsmål på skærmen, så alle kunne læse dem. Herefter diskuterede deltagerne anbefalingernes relevans og sammen generede deltagerne idéer til mere konkrete formuleringer, udvidelser af anbefalinger og hvordan anbefalingen kunne realiseres. Deltagerens kommentarer og forslag blev taget videre til telefonsamtalen med den enkelte lærer, der både forholdt sig til anbefalingerne og deltagernes kommentarer til dem.

Type af data

I dette afsnit vil evalueringens type af data beskrives og reflekteres over med henblik på at vurdere kvaliteten af data.

Metodetriangulering supplerer data i bredden med dybdegående data

Interview- og spørgeskemaundersøgelsen supplerer hinanden, da stikprøven beskriver udbredelsen af sorghandleplaner og om skoler generelt bruger deres sorghandleplaner. Interviewdelen undersøger, *hvordan* udvalgte skoler

¹² I alt 61 skoler i hovedstadsområdet og 35 individuelle lærere (tidligere informanter, tidligere kursister fra Projekt OmSorgs sorgkursus og personlige kontakter) var blevet kontaktet pr. mail med henblik på at samle to fokusgrupper; en over Internettet og en fysisk. Skolerne blev endvidere ringet op for at høre, om de havde videresendt mailen til relevante lærere. 11 lærere meldte i første omgang tilbage, at de ønskede at deltage. Der var ikke deltagere nok, der kunne samles fysisk (kun to var i rimelig transportafstand fra København, resten var spredt over hele landet). Da mødedatoer- og tidspunkter skulle fastsættes for internetmødet, faldt fem fra af forskellige årsager.

arbejder med sorghandleplanerne herunder, hvordan handleplanerne op-
leves som en støtte og hvilke udfordringer brugen af planen indebærer.

Fokus på de skoler, der har en sorghandleplan

Den kvalitative del af evalueringens fokus på folkeskoler har udelukket friskoler og privatskoler, hvorfor materialet ikke kan beskrive deres praksis. Spørgeskemaundersøgelsen viser, at der er 80 % privatskoler, der har en sorghandleplan mod 98 % folkeskoler. Derfor kunne det have været interessant at inddrage privatskoler uden en handleplan i den kvalitative undersøgelse for at få beskrevet, hvilken praksis de har i tilfælde af dødsfald eller alvorlig sygdom. Det kunne have kontekstualiseret og skærpet forståelsen af brugen af handleplaner. Desuden kunne det have inspireret til, hvordan OmSorg kan højne antallet af handleplaner på privatskolerne.

Elever og forældres perspektiv på brugen af handleplanen ikke inkluderet

Fokus i evalueringen er på lærernes og lederenes oplevelser med brugen af sorghandleplanen frem for, om eleverne og deres forældre føler sig støttet af skolen i forbindelse med sorg og krise. Det ligger derfor uden for denne evaluering at vurdere, hvorvidt eller hvordan eleverne selv og deres forældre oplever sig hjulpet i forbindelse med tab og sorg. Mandag Morgen og Egmont Fondens *Omsorgsmåling* viser, at der er en forskel på, hvordan hhv. børn, forældre og lærere vurderer lærernes indsats (Mandag Morgen 2013). Lærernes vurderer generelt deres indsats bedre end elever og forældre gør¹³. Der er derfor brug for kvalitative undersøgelser, der inddrager, hvilke ønsker børn og forældre har til lærernes støtte og indholdet i sorghandleplanerne.

Informanternes karakteristika

Lærerne i interviewundersøgelsen havde mellem 10 og 25 års erfaring med at undervise, og der er derfor ikke perspektiver fra helt nyuddannede lærere i evalueringen. Fem af lærerne var tovholdere på handleplanen og havde derfor en særlig interesse for planen og børn i sorg. De kan derfor tænkes at være mere positivt indstillede over for brugen af sorghandleplanen end lærere generelt.

Rollen som intern evaluator og repræsentant for Kræftens Bekæmpelse

Evaluator er ansat i Projekt OmSorg. Det fordrer et dobbeltblik og en særlig indsats for at opnå en distance til datamaterialet, der kan skabe nuancerede resultater. Ved at formulere evalueringens succeskriterier med feedback fra

¹³ Det er ikke de deltagende elevers egne lærere og forældre, men forskellige lærere, elever og forældre, der har deltaget. Der er derfor teoretisk mulighed for, at de deltagende læreres indsats ville blive vurderet bedre, hvis deres egne elever og deres forældre deltog. De deltagende lærere i *Omsorgsmålingen* kunne forestilles at være blandt de mere aktive og engagerede over for børn i sorg.

Per Bøge, bestiller af evalueringen, er det forsøgt fra start at skabe et udtalt grundlag, hvorpå skolernes indsats skal vurderes.

Evaluators ansættelse i Kræftens Bekæmpelse blev 'hørbar' under nogle af interviewene. Nogle informanter omtalte fx Projekt OmSorgs undervisningsmateriale som "*jerens materiale*" og Kræftens Bekæmpelses sorggrupper som "*jerens sorggrupper*". Informanternes beskrivelser af brugen af handleplanen syntes dog ikke påvirkede af, at interviewerens kom fra Kræftens Bekæmpelse.

Etiske refleksioner

Etiske overvejelser hører med under samtlige trin i evalueringsprocessen (Weiss 1998: 92). Følgende afsnit beskriver de overvejelser, som synes mest fremtrædende i de forskellige dele af evalueringen.

Deltagelse i interviewene

De breve og mails, der blev sendt ud for at rekruttere informanter til interviewundersøgelsen, var rettet mod skolens ledelse. Nogle af lederne havde spurgt bredt ud blandt deres medarbejder om, hvorvidt de ville deltage i undersøgelsen. Andre havde udpeget og spurgt nogle navngivne lærere. Dette kunne skabe en grad af forpligtelse til deltagelse for lærerne, hvor det er svært at vurdere graden af frivillighed. I indledningen til interviewene blev der lagt vægt på, at informanten til enhver tid kunne sige fra, hvis vedkommende ikke ønskede at tale om et specifikt område eller emne.

Anonymisering

Skoler og informanter er anonymiserede i denne rapport og vil blive det i alt materiale, der offentliggøres. Når det har været relevant for analysens pointer, er særlige karakteristika for skolerne blevet draget frem i det omfang, at skolen, eleven eller informanten ikke kan genkendes.

Ansvar for anbefalinger

Som stigningen i antallet af skoler, der har en handleplan, viser, har Projekt OmSorgs initiativ haft en stor indflydelse. Selvom der ikke (nødvendigvis) kan laves sammenhæng mellem antal af handleplaner og skolernes egentlige omsorg for børn, viser evalueringens resultater, at sorghandleplanerne kan have indflydelse på, hvordan sorg- og krisesituationer håndteres. I interviewene både i denne og den tidligere påbegyndte evaluering (Madsen 2008) refererer informanterne til Projekt OmSorgs materialer og budskaber om børn og sorg. Det er ikke muligt at gardere sig mod, at budskaber misfortolkes eller misbruges, men der kræves en særlig opmærksomhed på, hvilke budskaber Projekt OmSorg promoverer og hvordan det gøres. Det er der forsøgt taget højde for evalueringens arbejde med anbefalinger (jf. Weiss 1998:281). Internetmødet og telefonsamtalen med lærerne, der drøftede evalueringens anbefalinger og forslag er én af måderne at komme det i møde.

I idékataloget bruges formuleringen "*tale er guld*", og Projekt OmSorgs tilgang til børn i sorg er, at det altid er bedre at spørge til et barn og tale om sorg end at tie. De værdier og antagelser er vigtige at have med i forståelsen af projektets formål og have en kritisk refleksion til i evalueringens analyser og forslag (jf. Rieper 2004: 70). Derfor er der i analysen fx inddraget et afsnit, der lægger vægt på en refleksiv brug af handleplanerne, og at udgangspunktet altid må være den konkrete situation og tage afsæt i lærerens relation til eleven og familien.

Litteratur

- Bøge, Per et al.
1998 *Om Sorghandleplan. Et idékatalog for skolens møde med børn i sorg.* Kræftens Bekæmpelse
- Guldin, Maibritt
2010 De store teoriers fald. Træk af sorgteori gennem tiden I:
Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund, Nr. 12. Aarhus
Universitet
- Halkier, Bente
2010 Fokusgrupper. I: Brinkman, Sven og Tanggard, Lene (red.):
Kvalitative metoder. Hans Reitzels Forlag
- Hartmann, Maria
2011 *De afdødes nærvær. Om danske børn og unge, der har mistet
en forælder og deltager i sorggruppe.* Specialerækkenummer
599. Institut for Antropologi
- Karpatschof, Benny
2002 Når sorgens fugle flyver bort. Evaluering af Egmont Fondens
forsøgs- og udviklingsprojekt med hjælp til børn i sorg. I:
Årsskrift. Egmontfonden
- Klass, Dennis, Silverman, Phyllis R. & Nickman, Steven L. (red.)
1996 *Continuing Bonds. New understandings of grief.* Philadelphia:
Taylor & Francis
- Lytje, Martin
2012 *Handling Bereavement in the Danish Folkeskole – A Mixed
Method Study on the Utilisation of Bereavement response
Plans in Denmark.* Aarhus Universitet
- Madsen, Annitta Østrup
2008 *Foreløbige resultater.* Internt dokument, Kræftens
Bekæmpelse
- Mandag Morgen
2013 *Omsorgsmålingen. Når sorgen rammer. En undersøgelse af
trivsel og støtte, når børn og unge oplever dødsfald eller
sygdom i familien.* Egmont Fonden og Mandag Morgen

- Mehlby, Jill & Ringmose, Charlotte
2004 *Elementer i god skolepraksis – »De gode eksempler«*. AKF
- Mik-Meyer, Nanna
2005 Dokumenter i en interaktionistisk begrebsramme. I: Järvinen, Margaretha og Mik-Meyer, Nanna (red.): *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv*. Hans Reitzels Forlag
- Mørch, Sven
2008 *Projektbogen. Teori og metode i projektplanlægning*. København. Rubikon.
- O'Connor, Maja
2006 Sorg som to-sporet proces. I: *Omsorg. Nordisk Tidsskrift for palliativ medicin*. Nr. 1/2006, 23. årgang
- Rieper, Olaf
2004 *Håndbog i evaluering. Metoder til at dokumentere og vurdere proces og effekt af offentlige indsatser*. AKF Forlaget
- Weiss, Carol H.
1998 *Evaluation. Methods for studying programs and policies*. Prentice Hall

INTERNETKILDER

1. Notat fra Cevea om antal af privatskolelever:
www.cevea.dk/files/270610notat_privatskolernes_danmarkskort_-_storbyerne_svigter_folkeskolen.pdf
2. Beskrivelse af MED-struktur:
www.djoef.dk/blade/tillidsposten/artikelarkivet/tillidsposten2006/tillidspostennr42006/medmedmere.aspx?p=1
3. Antal af elever i store og små skoler:
http://cms.uvm.dk/sitecore/shell/Controls/Rich%20Text%20Editor/~/_media/UVM/Filer/Stat/PDF12/121122%20Elevtalsnotat%202011_12.ashx

Bilag 1. Analyse af succeskriterier

Succeskriterierne for skolernes brug af deres sorghandleplan bliver i det følgende gennemgået enkeltvis. Kriteriet er skrevet med fed skrift og konklusionen er skrevet i punkter derunder. Det er vurderet om succeskriteriet er indfriet, delvist indfriet eller ikke indfriet.

Skolen har udformet og implementeret deres sorghandleplan i fællesskab: alle ledere, lærere og evt. pædagoger var med

- Delvist indfriet: Ingen af skolerne i interviewundersøgelsen har implementeret sorghandleplanen fuldstændigt i fællesskab. For de fleste skolers vedkommende er sorghandleplanen dog blevet hørt på pædagogiske råd eller præsenteret på MED-udvalg, medarbejdermøde eller lignende.

Skolen fornyer/gennemser planen jævnligt – minimum én gang årligt

- Ikke indfriet: Både spørgeskema- og interviewundersøgelsen viser, at jævnlig opdatering af sorghandleplanen blandt de ansatte ikke er generel praksis på skolerne.

Ledelsen er positivt indstillet over for sorghandleplanen

- Indfriet: I spørgeskemaundersøgelsen angiver 98 % af lederne, der har brugt sorghandleplanen, at den er et brugbart redskab og samtlige ledere i interviewundersøgelsen oplever den som meget brugbar.

Alle ansatte (ledere, lærere og SFO-ansat) og forældre har (mulighed for) kendskab til sorghandleplanen, som er tilgængelig for alle

- Ansatte: Delvist indfriet: Alle har mulighed for at stifte bekendtskab med sorghandleplanen, da den på alle deltagende skoler ligger på internettet. Spørgeskemaundersøgelsens resultater indikerer at kendskabet er meget varieret.
- Forældre: Ikke indfriet: Lærerne mente generelt, at forældre, der har været tæt på tab, kender til sorghandleplanen, men at det er usandsynligt, at øvrige forældre kender den.

De ansatte oplever, at sorgplanen er en hjælp i arbejdet med at drage omsorg for børn i sorg

- Indfriet: I spørgeskemaundersøgelsen angiver 98 % af lederne, der har brugt planen, at den er et brugbart redskab og medarbejderne oplever overvejende sorghandleplanen som en støtte.

De ansatte (ledere og lærere) føler sig forpligtede til at handle på baggrund af sorghandleplanen

- Delvist indfriet: Evalueringen peger på, at det ikke entydigt er sorghandleplanen, der gør, at de ansatte føler sig forpligtede til at handle i forbindelse med sorg- og krisesituationer, men den kan være med til at forpligte de ansatte til at udføre specifikke handlinger i forbindelse med sorg og tab.

Sorghandleplanen bruges aktivt (omsættes til konkret handling) i forbindelse med sorg/tab

- Indfriet: Skolerne bruger deres sorghandleplaner i tilfælde af dødsfald, men ikke systematisk eller i samme omfang i tilfælde af sygdom og skilsmisse.

Det er de voksne (lærerne og pædagogerne) omkring børnene, der har det primære ansvar for at handle omsorgsfuldt

- Delvist indfriet: Stort set alle interviewinformanternes beskrivelser vidner om, at der er en forståelse af, at det er de voksne omkring barnet, der skal tage ansvaret for, at der fx bliver givet information til klassen. Ikke alle udførte det i praksis

Der bliver givet ensartet information om, hvad der er sket til de relevante parter

- Delvist indfriet: Der er stor grad af variation på skolerne i forhold til videregivelse af information

Lærerne formår – som minimum – at tage kontakt til/tale med den 'sogramte' om tabet

- Indfriet: Alle ansatte (ikke ledere) har taget kontakt til den sogramte i større eller mindre omfang.

Lærerne formår – som minimum – at tage kontakt til/tale med den 'sogramte' om tabet – også over tid (så længe eleven er på skolen)

- Delvist indfriet: De fleste ansatte (ikke ledere) havde i større eller mindre grad haft kontakt til den sogramte over længere tid – sjældent så længe eleven var på skolen. De fleste udtrykte det som en udfordring at vedblive med at tage kontakt, fx til et barn, der har mistet.

Lærerne har konkrete redskaber til mødet med den sogramte – både i umiddelbar forlængelse af et tab og på længere sigt. Herunder adgang til brugbart materiale (pjecer, bøger, film)

- Delvist indfriet: Lærerne har meget varierede redskaber til håndtering af mødet med et barn, der har mistet. Særligt i det længerevarende forløb oplever lærerne, at de mangler redskaber, fx systematisk viden på internettet adgang til sorggrupper mm.

Lærerne oplever, at de har støtte fra deres kollegaer i arbejdet med at drage omsorg

- Indfriet: I det omfang lærerne selv ønskede det (ikke alle havde behovet), havde de fået støtte fra deres kollegaer.

Skolen tager kontakt til hjemmet og fortæller, hvad skolens rolle er/kan være i forløbet

- Indfriet: Skolerne havde generelt kontakt til hjemme i forbindelse med sygdom og tab.

Information følger eleven (både i skolesammenhæng mellem skole og SFO og i tilfælde af skoleskift)

- Delvist indfriet: Informationsudveksling med fx SFO syntes sjældent til at være systematiseret, men mere afhængigt af, om den enkelte lærer tog vare på det.

Bilag 2. Interviewguide – skoleleder

Baggrund

Skole:

Stillingsbetegnelse:

Navn:

1) Udvikling, implementering og opdatering af handleplan

- a) Var du leder på skolen, da I lavede en handleplan?

JA:

- b) Var du med til at udvikle handleplanen?
i) Hvis ja: Hvordan foregik det?
ii) Hvordan blev planen implementeret på skolen?
c) Hvad var din motivation for, at skolen skulle have en handleplan?

NEJ:

- b) Kan du huske, i hvilken sammenhæng du blev introduceret til handleplanen?

BEGGE:

- c) Gennemgår I planen i plenum ind i mellem?
i) Hvordan?

2) Kendskab og indstilling til handleplanen

- b) Er det din fornemmelse, at de øvrige ansatte kender til planen?
i) Gør de brug af den?
ii) Har du oplevet ansatte efterspørge en plan, selvom I har én?
c) Har I procedurer for, hvordan nye lærere bliver introduceret til planen?
d) Er det din fornemmelse, at forældrene kender til planen?

3) Rolle

- b) Hvad tænker du, er din rolle som leder i forbindelse med sorg og tab hos eleverne? (fx med konkret udgangspunkt i det eksempel vedkommende har givet)
c) Hvordan udfylder du den rolle?
d) Hvad skal der til for, at du kan det?
e) Mangler du redskaber eller viden for at du kan udfylde den rolle? (kurser, materialer, støtte fra netværk, andet)
f) Er børn og sorg et område, som du mener, er vigtigt at prioritere ledelsesmæssigt?

4) Brug af handleplan

- a) Kan du huske, i hvilken forbindelse I sidst havde brug for handleplanen på skolen?

Hvis lederen kender til brugen handleplanen:

- b) Hvordan brugte I handleplanen i forløbet?
 - i) Har du et konkret eksempel på, at du blev inspireret fra planen, følte dig støttet af den eller lign.?
 - ii) Har du et konkret eksempel på, at du følte dig begrænset af planen eller at du ikke fandt støtte eller vejledning i den?

Hvis lederen ikke kender til brugen af handleplanen:

- a) Er du generelt (ikke) involveret i forløb med dødsfald eller alvorlig sygdom blandt elever eller lærere?
- b) Har der været episoder med fx *dødsfald, alvorlig sygdom (tilpasset deres handleplans emner)*, hvor I ikke har brugt handleplanen?
 - i) Hvorfor/hvorfor ikke?

3) Afslutning

- a) Har du afslutningsvis nogen kommentarer til det vi har talt om? Noget du gerne vil uddybe eller tilføje?
- b) Har du spørgsmål?

Tak. Du er velkommen til at ringe eller skrive til mig (giv kontaktoplysninger), hvis du kommer i tanke om noget, du gerne vil tilføje eller noget, du vil spørge om.

Bilag 3. Interviewguide – lærer

Baggrund

Skole:

Stillingsbetegnelse:

Fag, klasser mm:

Navn:

2) Udvikling, implementering og opdatering af handleplan

- d) Var du ansat på skolen, da I lavede en handleplan?

JA:

- e) Hvad var din umiddelbare holdning til, at skolen skulle have en plan?
f) Hvordan forløb udviklingsfasen?
i) Hvordan foregik det?
ii) Hvem deltog?
iii) Hvilke tanker gjorde I jer om indholdet af planen?
g) Hvordan blev resten af skolens ansatte bekendt med planen?
(udarbejdet på fælles faglig dag, introduceret på fællesmøde, bekendt i kraft af forløb med brug af planen)

NEJ:

- b) Kan du huske i hvilken sammenhæng, du blev introduceret til handleplanen?
c) Hvad var din umiddelbare holdning til planen?

Både ja og nej

- d) Hvordan er du blevet tovholder på planen? (kun tovholder)
i) Hvad kendetegner den rolle? (kun tovholder)
e) Er planen blevet gennemgået i plenum siden den blev lavet?
i) Hvor ofte?
ii) Hvordan?
iii) I hvilke anledninger?

3) Specifikke spørgsmål til indholdet i de enkelte skolers plan

4) Kendskab og indstilling til handleplan

- a) Er det din fornemmelse, at de øvrige ansatte kender til planen?
i) Gør de brug af den?
b) Har I procedurer for, hvordan nye lærere bliver introduceret til planen?
c) Er det din fornemmelse, at forældrene kender til planen?
i) Hvis ja: Hvordan er de blevet bekendt med den?

5) Brug af handleplan

- a) Hvor mange gange har I haft planen i brug de sidste fem år?
- b) Hvornår anvendte du sidste gang handleplanen? (alternativt det forløb, som har gjort mest indtryk på dig)
- c) Vil du fortælle om det forløb, der medførte jeres brug af planen?
 - i) Hvad gjorde du? (kontakt til hjemmet, samtaler med elev/klasse/andre, samarbejde med SFO (hvis relevant), samarbejde med fritidsklub (hvis relevant), deltagelse i begravelse (hvis relevant))
 - ii) Gjorde du brug af kollegaer, skolepsykologen, din leder eller andre i forløbet (AKT, egen familie, kommunale medarbejdere)?
 - (1) Oplevede du, at bestemte personer var en særlig støtte for dig?
 - (a) Hvis ja: På hvilken måde?
 - (b) Hvis nej: Var der noget du savnede fra deres side?
 - (c) Oplever du støtte til området (børn og sorg) fra ledelsens side?
 - iii) Hvad vil du fremhæve fra forløbet, som du er glad for, at du gjorde?
 - iv) Er der nogen ting, du gjorde eller ikke gjorde i forløbet, som du ville have gjort anderledes, hvis du stod i en lignende situation nu?
 - (1) Hvilke?
 - (2) Hvad skulle der til for, at du kunne have gjort det anderledes?
 - v) Hvordan brugte du handleplanen i forløbet?
 - (1) Har du et konkret eksempel på, at du blev inspireret fra planen, følte dig støttet af den eller lign.?
 - (2) Har du et konkret eksempel på, at du følte dig begrænset af planen eller at du ikke fandt støtte eller vejledning i den?
 - (3) Har du et konkret eksempel på en problemstilling eller problemløsninger, som du ikke mener, egner sig til at være skrevet ned i en handleplan?
 - d) Stadig med udgangspunkt i det forløb, du har fortalt om; manglede du støtte fx i form af materialer eller netværk?
 - e) Hvad var din oplevelse af barnets (*fra den konkrete sag*) reaktioner på jeres støtte?

Opfølgning

- f) Hvordan har du fulgt op på forløbet?
 - i) Hvad er din rolle i forbindelse med det længerevarende forløb?
 - ii) Hvornår tænker du, at forløbet er slut?
 - iii) Hvor længe tænker du, at sorg varer?
- g) Vi har en fornemmelse af, at skolerne ofte handler i situationerne her og nu, men at man handler mindre jo længere tid, der går – kan du genkende det fra din hverdag på skolen?
- h) Det forløb, du har fortalt om, vil du sige at det ligner andre forløb, du har haft eller adskiller det sig?
 - i) Hvis det adskiller sig: Hvordan?
- i) Har du oplevet andre forløb, skilsmisse, død, andet, hvor du ikke har brugt planen?
 - i) Hvilke årsager kan der være til ikke at bruge planen?

6) Muligheder for Projekt OmSorgs indsats

- a) Hvis vi forestiller os en 'perfekt' verden, hvordan ville et forløb (*elevs død/forældres død – tag udgangspunkt i et af de forløb, vi har talt om*) være?
 - i) Hvad ville du gøre som lærer?
 - ii) Hvad ville dine kollegaer og leder gøre?
 - iii) Hvad tænker du, at der skal til, for at man kunne nærme sig en sådan 'drømmesituation'?
 - (1) Hvilke redskaber ville være nødvendige – skriftlige materialer, kurser, netværk (kollegaer, fagpersoner mfl.)?
- b) Hvis du skulle give en lærer fra en anden skole/kollega, som står i samme situation som du har stået i (*referer til forløb*), hvilke råd ville du give vedkommende?
- c) Hvis du skulle give råd til en skole, som står over for at udvikle en handleplan; hvilke råd ville du give skolens medarbejdere?

7) Afslutning (2 minutter)

- a) Har du afslutningsvis nogen kommentarer til det vi har talt om? Noget du gerne vil uddybe eller tilføje?
- b) Har du spørgsmål?

Tak. Du er velkommen til at ringe eller skrive til mig (giv kontaktoplysninger), hvis du kommer i tanke om noget, du gerne vil tilføje eller noget, du vil spørge om.

Bilag 4. Spørgeskema

Hvad er din stillingsbetegnelse?

- (1) Skoleinspektør
- (7) Skoleleder
- (2) Viceskoleinspektør
- (3) Souschef
- (4) Afdelingsleder
- (5) Chefsekretær
- (6) Andet _____

1. Har I på din skole en skriftlig plan for, hvordan I skal forholde jer i tilfælde af dødsfald? (Fx et barns død, en medarbejders død eller dødsfald i børnenes nærmeste familie?)

- (1) Ja
- (2) Nej
- (3) Ved ikke

1a. Hvorfor ikke?

- (1) Vi klarer det uden en plan, når der er et dødsfald
- (2) Vi er i gang med at lave en handleplan
- (3) Vi finder det ikke relevant at have en handleplan
- (4) Vi har ikke overvejet at have en handleplan
- (5) Andet _____

2. Hvornår er planen lavet?

- (1) I dette skoleår
- (6) Sidste skoleår
- (2) Mellem to og fem år siden
- (3) Mellem fem og ti år siden
- (4) Over ti år siden
- (5) Ved ikke

3. Er planen blevet gennemgået på skolen siden den blev lavet? (fx drøftet på et medarbejdermøde, blevet tilføjet handleanvisninger eller rettet igennem)

- (1) Ja - blevet drøftet på et medarbejdermøde
- (2) Ja - blevet tilføjet handleanvisninger
- (3) Ja - blevet rettet igennem
- (4) Ja - andet _____
- (5) Nej
- (6) Ved ikke

3a. Hvornår er den sidst blevet gennemgået?

- (1) I dette skoleår
- (6) Sidste skoleår
- (2) Mellem to og fem år siden
- (3) Mellem fem og ti år siden
- (4) Over ti år siden
- (5) Ved ikke

3b. Hvornår har du sidst læst handleplanen igennem?

- (1) Inden for den sidste uge
- (2) Inden for den sidste måned
- (3) Inden for det sidste halve år
- (4) Inden for det sidste år
- (5) Inden for de sidste to år
- (6) Inden for de sidste fem år
- (7) Over fem år siden
- (8) Ved ikke

5. Indeholder planen andre emner end dødsfald? (fx alvorlig sygdom, skilsmisse, ulykker eller andet)

- (1) Ja
- (2) Nej
- (3) Ved ikke

5a. Hvilke af følgende emner indeholder planen?

- (2) Alvorlig sygdom
- (1) Skilsmisse
- (3) Ulykker
- (4) Mobning
- (5) Andet _____

6. Indeholder planen beskrivelser af børns sorgreaktioner?

- (1) Ja
- (2) Nej
- (3) Ved ikke

7. Indeholder planen beskrivelser af, hvad skolen kan gøre på længere sigt for børn i sorg? (fx have opfølgende samtaler, vedblive med at have kontakt til hjemmet eller have en årlig mindestund)

- (1) Ja - opfølgende samtaler
- (2) Ja - vedblive at have kontakt til hjemmet
- (3) Ja - årlig mindestund
- (4) Ja - andet _____
- (5) Nej
- (6) Ved ikke

4. Hvor mange gange har I brugt planen inden for de sidste fem år?

- (1) Ikke brugt
- (2) 1-2 gange
- (3) 3-4 gange
- (4) 5 gange eller derover
- (5) Ved ikke

4a. Var det i forbindelse med:

- (1) En elevs død
- (3) En forælders død
- (2) En medarbejders død
- (4) Andet _____
- (5) Ved ikke

4b. Oplever du, at handleplanen er et brugbart redskab? (fx: medvirker planen til, at I giver ensartet information til eleverne, at I føler jer sikre i det I gør eller andet)

- (1) Ja, hver gang
- (2) Ja, nogle gange
- (3) Ja, sjældent
- (4) Nej, aldrig
- (5) Ved ikke

4c. Hvorfor har I ikke brugt planen inden for de sidste fem år?

Opfølgende kommentarer

Mange tak for din deltagelse